

**Katedra bohemistiky Pedagogické fakulty Univerzity
Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem**

Studijní opora pro předmět morfologie Soubor přednášek a praktických cvičení s klíčem

**Soubor přednášek – PhDr. Jiří Hasil, Ph.D.
(str. 2–43)**

**Soubor praktických cvičení s klíčem
– Mgr. Karel Kulich, Ph.D.
(str. 44–87) obsah cvičební části na s. 87**

Nejzákladnější povinné zdroje poznání studovaného jazyka:

Akademický slovník současné češtiny [online]. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, 2017–2022, v. v. i. Cit. 23. 01. 2023. <<https://slovníkcestiny.cz>>.

Čeština – řeč a jazyk. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 2011/1995.

Internetová jazyková příručka [online] (2008–2021). Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Cit. 29. 3. 2022. Dostupné z: <https://prirucka.ujc.cas.cz> (IJP)

Křen, M. – Cvrček, V. – Henyš, J. – Hnátková, M. – Jelínek, T. – Kocek, J. – Kovářiková, D. – Křivan, J. – Milička, J. – Petkevič, V. – Procházka, P. – Skoumalová, H. – Šindlerová, J. – Škrabal, M.: *SYN2020: reprezentativní korpus psané češtiny*. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2020. Dostupný z WWW: <http://www.korpus.cz>

Lamprecht, Arnošt – Šlosar, Dušan – Bauer, Jaroslav. *Historická mluvnice češtiny*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1986.

Příruční mluvnice češtiny. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2012/1995.

Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost. Praha: Academia 2005. Dostupné z: <https://prirucka.ujc.cas.cz> (SSČ)

Slovník spisovného jazyka českého. Praha: Academia, 1989. Dostupné z: <https://prirucka.ujc.cas.cz> (SSJČ)

Přednáška 1

Morfologie jako lingvistická disciplína

Studium jazyka obsahuje obvykle nauku

- *o zvukové stránce jazyka – fonetika, fonologie, ortoepie*
- *o písemné stránce jazyka – grafémika, ortografie*
- *o slově – lexikologie, frazeologie*
- *o tvarosloví – morfologie, tvoření slov (derivologie)*
- *o větě – syntax*
- *o textu – teorie textu, textová syntax, stylistika*

(Marie Čechová)

Morfologie

vymezení pojmu morfologie, morfologie jako lingvistická disciplína; vztah morfologie k ostatním disciplínám

Morfologie je lingvistická disciplína tvořící součást klasické gramatiky. Studuje nejen typy morfémů z hlediska jejich formy i funkce, ale řadí se k ní i nauka o slovních druzích a jejich gramatických kategoriích.

Sémantická (formální) morfologie zkoumá gramatické významy a funkce morfému.

Formální morfologie zkoumá kombinatoriku morfémů (deklinace, konjugace, stupňování).

Základní morfologickou jednotkou je **morfém**.

Morfém je nejmenší na sémantické úrovni dále nedělitelná jednotka jazyka mající povahu znaku ve smyslu jednoty označujícího a označovaného. Jinak řečeno je to nejmenší dále nedělitelná jednotka, která nese určitý význam. Je to relační jednotka určitelná na základě vztahu k sousedním jednotkám.

- forma slova – všechny jeho podoby / tvary, kterých se užívá ve větě (skládá se z tvarotvorného základu a tvarotvorného formantu - viz níže)
- morfologie se člení na dvě části:

- formální morfologie – zabývá se tvary slov, jejich strukturou v rovině morfologicko-morfematické – formální tvarosloví (jak se jednotlivé tvary tvoří, jak se ohýbají)
- funkční morfologie – zabývá se výkladem funkcí slov, slovních tvarů v komunikaci a systému jazykových prostředků – významosloví (jak se těchto tvarů využije ve větě, jaké funkce může mít tvar ve větě)
- objektem zájmu morfologie jsou především autosémantika (plnovýznamová slova) - zabývá se flexí (u jmen deklinace, u verb konjugace), ale i synsémantika
- slovo - nositel významu, základní jednotka morfologie (jednotka morfematická i morfologická); komplex morfémů, který tvoří tvarotvorný základ (= část slova, která je společná všem tvarům téhož slova, mohou probíhat alternace při flexi) a tvarotvorný formant (= část slova, která se při flexi mění - podle toho, jakou např. osobu vyjadřuje).

Fonologie – **Morfologie** – Syntax – (Textová syntax) Nauka o textu – → Stylistika
 ↓ → Lexikologie – Tvoření slov – Stylistika/

LITERATURA:

Čechová, Marie a kol., Čeština – řeč a jazyk, Praha: ISV 1995, s. 21 (nebo vydání novější)

Čermák, František, Jazyk a jazykověda, Praha: Karolinum 2001, s. 121–122

Kol. Nový encyklopedický slovník češtiny, heslo Morfologie.

<https://www.czechency.org/slovník/MORFOLOGIE> (poslední přístup: 5. 10. 2020)

Přednáška 2

Morfologická charakteristika češtiny

Čeština je jazyk geneticky slovanský. Patří do jazykové rodiny slovanské (šířeji baltoslovanské a indoevropské).

Rodina sdružuje jazyky podle jejich genetické příbuznosti.

Jazykový typ sdružuje jazyky podle shod v jejich vnitřním uspořádání.

Typologii jazyků podrobně rozpracoval Vladimír Skalička (Zur ungarischen Grammatik, 1935; Vývoj české deklinace, 1941; Typ češtiny, 1951). Strukturní lingvistika, jejímž zastáncem Skalička byl, jasně prohlásila, že jazykový typ je intelektuální konstrukt, který jazykovědec do jazyka vkládá, nikoliv přírodnina, která se v jazyce nachází sama od sebe. O jazykových typech mluví už romantická jazykověda (Wilhelm von Humboldt), která však typ chápala psychologicky.

Strukturní typologie je nejpropracovanější a zakládá se na jevech více rovin; třídí jazyky do pěti typů:

Typ aglutinační – vyjadřování gramatických funkcí afixy kumulativně připojovanými ke kořenu, přičemž jeden afix má vždy jednu funkci (maďarština, turečtina).

Typ flektivní – vyjadřování gramatických funkcí koncovkami (afixy), resp. jednou koncovkou připojovanou ke kořenu, a to často pomocí alternací, přičemž koncovka může běžně mít najednou funkcí více (slovanské jazyky, latina, litevština).

Typ izolační (analytický) – vyjadřování gramatických funkcí dodávanými pomocnými slovy (angličtina, francouzština).

Typ introflektivní – vyjadřování gramatických funkcí alternacemi uvnitř kořenu (hebrejština, arabština).

Typ polysyntetický – vyjadřování gramatických funkcí kombinací a slovosledem plnovýznamových slov/kořenů spojených v jediné slovo nebo konstrukci slov (čínština, vietnamština).

V pojetí pražské školy je jazykový typ ideální konstrukt, který se nemusí plně realizovat, ba který vůbec nemusí být realizovatelný. Konkrétní jazyky se

jednotlivým typům přibližují, v jednom jazyku se zároveň může projevovat typů víc. Přiřazení konkrétního jazyka k některému typu je otázkou míry.

Čeština je považována za jazyk **flektivní/flexivní**, neboť v ní prvky flektivní převažují. V češtině se obměňují lexikální jednotky *pán* a *vézt* ve větách *Veze pána* / *Vezeš, pane* / *pán vezl*.

Nejdeme v ní ale i prvky typů ostatních:

- **analytický**: gramatická jednotka *bude* ve větě *Bude pracovat doma*. Výraz *bude* zde nemá žádný lexikální význam, ale představuje jednotku s vlastním slovním přízvukem (stejně jako *pracovat* a *doma*), která dokonce může vystupovat na různých místech ve větě, a tím ji významově odstiňovat;
- **aglutinační**: v češtině jde např. o užití gramatické jednotky *by* ve větě *Pracoval by doma*. (Ve tvarech *by-ch*, *by-s*, *by-ø*, *by-chom*, *by-ste*, *by-ø* morfém *by* nese jediný gramatický význam, označuje způsob podmiňovací. Osobní přípony jsou flektivní.) Výraz *by* rovněž nemá žádný lexikální význam, ale nemá ani vlastní slovní přízvuk a jeho umístění ve větě je pevně regulováno. Nepodobá se žádné české lexikální jednotce, je to gramatický afix, který se v češtině klade za syntaktický větný člen;
- **introflexivní**: v češtině lze tento princip demonstrovat pouze na okrajových jevech nesoustavných – např. *tele* – *telete*, *přítel* – *přátel*, dále proměnou kmenového *á* v *a* se samostatná pojmenovávací jednotka *pán* mění v ne zcela samostatný titul *pan*, proměnou kmenového *e* v *o* se od nepříznačových sloves *nese*, *veze* odvozují slovesa *nosí*, *vozí* s příznakem obvyklého děje;
- **polysyntetický**: v češtině se takto tvoří „telegrafické“ vyjádření či vyjádření „titulkové“. Výrazu *Sparta Slavia jedna nula* se rozumí jednoznačně. Pořadí nelze měnit, pořadí *Slavia Spatra jedna nula* má zcela jiný význam, výraz *Sparta jedna nula Slavia* význam vůbec nemá. Tento charakter v češtině mají novinové titulky, zprávy na „lišťách“ v televizi apod.).

To, že čeština jako jazyk flektivní vyjadřují větné vztahy tvarem lexikálních jednotek, a nikoliv jejich pořadím, je výhodné pro to, aby se pořádek slov ve větě uvolnil pro jiné funkce (čeština této možnosti důsledně využila pro aktuální

členění větné). Flektivní typ připouští, aby se podle gramatických potřeb měnila nejen koncovka, ale i kmen (takových případů je v češtině spousta:

/kúň/ x /koň-e/,

/tele/ x /telet-e/,

/louka/ x /luk/,

/játr-a/ x /jater/).

Skaličkovu učení v českém prostředí rozpracovávali hlavně Vladimír Popela a Petr Sgall, v zahraničí například Weiss nebo Geckeler.

LITERATURA

Čechová, Marie a kol., Čeština – řeč a jazyk, Praha: ISV 1995, s. 21–25 (Charakteristika českého jazyka) (nebo vydání novější)

Čermák, František, Jazyk a jazykověda, Praha: Karolinum 2001, s. 202–207

Přednáška 3

Morfematika

Základní morfologickou jednotkou je **morfém**.

Morfém je nejmenší na sémantické úrovni dále nedělitelná jednotka jazyka mající povahu znaku ve smyslu jednoty označujícího a označovaného. Je to jednotka abstraktní. Jinak řečeno je to nejmenší dále nedělitelná jednotka, která nese určitý význam. Je to relační jednotka určitelná na základě vztahu k sousedním jednotkám.

Morfém je vyjadřován třídou (skupinou) **alomorfů**. Vyjadřovacím prostředkem morfému je **morf** (výrazová jednotka jazyka izolovaná při segmentaci mluveného nebo psaného textu, je to řetězec fonémů odpovídající grafickému záznamu). Jinak řečeno, morfém je jednotka symbolická (abstraktní), její konkrétní realizací je morf.

Alomorfie neboli funkční variabilita morfů spočívá ve funkční vzájemné substituci morfů:

ps-át	píš-e	píš-0
ruk-a	ruc-e	ruč-n-í

Na základě funkce se morfy dělí na morfy **lexikální**, které pojmenovávají substance, děje, vlastnosti a okolnosti (**knih-a**, **nés-t**, **dobr-ý**, **mál-o**) a **gramatické** (relační), pomocí nichž se vyjadřují gramatické významy (**knih-a**, **nés-t**, **dobr-ý**, **mál-o**).

Vzhledem k bilaterální povaze morfému můžeme izolovaně zkoumat jeho jazykovou formu (morf) a význam (sémém, grafém).

Morfém může mít nulovou formu – podobu (ulic-e, ulic-0).

Podle pozice morfému ve slově (syntagmatická osa) rozlišujeme **kořeny** (pod-**uč-i-tel**) a různé druhy afixů – např. **prefixy** (pod-**uč-i-tel**), **sufixy** (pod-**uč-i-tel**).

- morf – skupina hlásek, které můžeme charakterizovat po stránce formální i funkční
- morfém – nejmenší jazykový znak, tj. nejmenší významová a gramatická jednotka, která nese význam (lexikální, slovotvorný, gramatický)
- alomorfie – morfém má více možností realizací – existence více různých morfů v rámci jednoho morfému

- morfoném – jeden jazykový znak, který má stejné obměny, např: **ruka**, **ruce**, **náruč**
- supletivismus – jeden význam od dvou různých základů (2 morfy) - **brát** / **vzít**, **slepice** / **kohout**, **muž** / **žena**
- morfematický šev – **velk-o-ob-chod**, **kov-o-ob-ráb-ě-n-í**, **velk-o-vý-rob-a**
za-hrad-ník, **ruč-k-a** při morfematickém rozboru je vyznačen pomlčkou
- morfematický uzel – **brandýský**
- složený (analytický) tvar – pro vyjádření gramatických kategorií je potřeba víc jak jedno slovo – **byl bych býval plakal**; **četli jste**
- jednoduchý (syntetický tvar) – gramatické kategorie se vyjadřují jen jedním slovem – **pláče**; **čtu**

Příklad:

Morfém **ps** – á – t

Morf **ps** – á – t

píš – u

Alomorfy ps, píš, piš

piš – te

Morfém **ps** je tvořen alomorfy **ps**, **píš** a **piš**

LITERATURA:

V. Šmilauer, Novočeské tvoření slov, Praha: SPN 1971, s. 194–206

<https://prirucka.ujc.cas.cz/?id=778>

<https://www.czechency.org/slovník/MORF%C3%89M>

<https://www.czechency.org/slovník/MORF%C3%89MOV%C3%9D%20%C5%A0EV>

<https://www.czechency.org/slovník/MORF%C3%89MOV%C3%9D%20UZEL>

<https://www.czechency.org/slovník/MORFOLOGICK%C3%81%20ANAL%C3%9DZA>

Přednáška 4

Slovo

Intuitivně vymezená základní jazyková jednotka, vzhledem k formální a funkční různorodosti obtížně definovatelná.

Slovo slovo pochází z běžného jazyka a ponechává si vágnost jeho pojmů i při pokusech o terminologizaci. Vymezení slova je problematické například ve vztahu k analytickým gramatickým tvarům, k reflexivitě, k předložkovým valenčním vazbám sloves apod. Nejasné jsou hranice mezi slovními tvary a slovy odvozenými (názory se zejména rozcházejí u vidu a stupňování). U ohebných slov je matoucí také dvojznačnost užívání termínu slovo – buď pro celé paradigma, nebo pouze pro jednotlivý tvar (jen v druhém významu užívá termín slovo počítačová a korpusová lingvistika, v ČNK „word“). Vzhledem k vágnosti slova, byly pro popis lexikální roviny jazyka abstrahovány jednotky další, např. lexém.

Slovo můžeme definovat s odvoláním na Vladimíra Šmilauera jako nejjednodušší hláskový tvar (jedna hláska nebo spojení hlásek), který má sám sebou ustálený význam.

Pojem slova je na různých rovinách jazyka různý:

grafické slovo je slovo, které píšeme odděleně: *načerno* je jedno grafické slovo, *na černo* jsou grafická slova dvě;

morfologické slovo se od grafického slova odlišuje zvláště v složených tvarech slovesných: *byl bych býval zasažen* je jedno morfologické slovo, grafická slova to jsou čtyři;

lexikální slovo je slovo, jaké bývá heslem ve slovnících; jde tu zvláště o slovesa zvrtná: *bát se* je jedno lexikální slovo, grafická dvě;

fonetické slovo se často skládá ze dvou slov grafických: *na zahradě* - *[nazahradě]*.

Slova můžeme třídit podle významu – lexikální stránka – lexém, nebo podle formy – druhy slov (*partes orationis*), a to na deset druhů.

Druhy významu slov:

- význam určitý: rysy významu jsou přesně dány, takže je můžeme vypočítat – termíny (*vodík, přechodník*);

- význam obvyklý: běžný význam (*voda, kouř*), nebo neobvyklý (*vyslavovat* = *vychvalovat* + *oslavovat*).

Mnohoznačnost

- slova mnohoznačná (mnohovýznamová, polysémantická) mají několik významů; většina slov je mnohoznačných, i když v různé míře (*kohoutek, hubička... voda, velký*);
- slova jednoznačná (jednovýznamová, monosémantická) mají význam jen jeden (*podběl, přechodník*).

Stylistické hodnocení slov

není neměnné a jednoznačné, je dynamické. Slova můžeme hodnotit jako spisovná:

- spisovná – neutrální (*žena, plný, přijít*)
- hovorová – kolokvialismy (*holka, kilo, fit, chytat Prahu, producírovat se*)
- publicistická – publicismy (*politická linie, kauza...*)
- odborné názvy – termíny
- knižní slova – jen v písemném nebo ve slavnostním projevu (*odvětit, zavítat někam, usednout, lepý*)
- básnická slova – poetismy (*jiskrooký, lahodnomile, tes, haluzný, chorý, poryv*)

jako nespisovná:

- obecná (, *huba* (v expr. významu), *elektrika, machr*)
- oblastní – regionalismy (*líčit na Moravě, stolař*)
- nářeční – dialektismy (*kyjda – kaše na Chodsku, kyčera – vrch na Moravském Slovácku*)
- profesionální – profesionalismy (*nádražák, veksly, barva, běhy*)
- slangová (*šerif, prófa, bažant, lavór*)
- argotická (*čór, káča*).

Dělení slov podle frekvence

- běžná
- řidší (často synonyma k běžným – *hodinný X hodinový*)
- řídká (*hádavec, insolence – nestoudnost*).

Dělení slov podle dobového výskytu

- historická – historismy: zaniklé skutečnosti (*léno, palcát, mužik*)
- zastarávající – vycházející z užívání (*pionýr, úderník*)

- zastaralá – vyšla z užívání, nahrazena často synonymy (mluno – elektřina, celné – celní poplatek)
- archaismy – slova historická, záměrně obnovená (u Jirásky, Wintra, Vančury: jícha – omáčka, mázhaus – velká síň)
- neologismy – nová slova (eurokomisař, ipod)
- módní – (seberealizace, fundovaný)

Dělení slov podle expresivity

- expresivní slova
- familiární slova
- domácí
- mazlivá
- dětská
- hanlivá, pejorativní
- zhrubělá – vulgární
- nadávky
- žertovná
- posměšná
- neutrální.

Frazémy

LITERATURA

Přednáška 5

Základní kategorie pro vymezení slovních druhů; Gramatické kategorie vyššího a nižšího řádu

Základní kritéria pro vymezení slovních druhů

Úsudek, že slovo je ústřední jednotkou jazykového systému, plyne také z obvyklého členění jazyka na slovní zásobu (jazykový materiál) a gramatiku (tj. soubor pravidel, jak s tímto materiálem nakládat: jak jej ohýbat a skládat do vět).

Slovo je vymezeno mnoha souběžně platnými znaky:

- formální utvářenost z jedné a více figur, tj. sémantických jednotek první artikulace – fonémů/grafémů;
- (alespoň potencionální) zvuková/grafická rozlišenost od ostatních slov ve výpovědní linii;
- morfologická utvářenost (u slov ohebných);
- slovotvorná utvářenost (u slov motivovaných, utvořených);
- přemístitelnost ve výpovědi;
- nahraditelnost ve výpovědi;
- významovost (věcná, tvaroslovná, slovotvorná, slovnědruhová, syntaktická);
- formálně-významová nedělitelnost;
- reprodukovatelnost, reprodukovanost, ustálenost.

Prolnutí formálních a funkčních aspektů je nejobecněji vyjádřeno příslušností slova ke slovnímu druhu. S tímto kategoriálním zařazením souvisí pozice slova ve struktuře slovní zásoby i jeho gramatické vlastnosti.

Sémantická neboli funkční morfologie se týká gramatických významů tvarů slov, tzv. gramatických kategorií. Gramatické kategorie vyjadřují abstraktní vztahy.

Gramatické kategorie vyššího řádu (slovní druhy) **jsou charakterizovány gramatickými kategoriemi nižšího řádu** (gramatické kategorie nižšího řádu)

rozlišujeme u slov ohebných, slova neohebná gramatické kategorie nižšího řádu nevyjadřují).

Kategorie vyššího řádu (slovnědruhovové kategorie) jsou potřebné pro systematický popis flexe, syntaktických vlastností jazykových prostředků i pro postižení jejich sémantiky, ale také k postižení mezidruhových přechodů. Především jsou však – vzhledem ke vzájemné podmíněnosti kritérií a vzájemné provázanosti výsledných hodnot – reálnými kategoriemi jazyka.

Kategorizace **slovních druhů** je založena na třech vzájemně souvisejících vlastnostech slova: jeho

- sémantice,
- syntaktické roli,
- morfologické charakteristice.

Kritéria slovnědruhového třídění

Kritérium sémantické

Obvykle se za základní klasifikační příznak považuje obecně pojatý věcný význam slova. Ten je jako jazyková hodnota účastníkům komunikace dostupný kognitivními procesy, tj. prostřednictvím pojmu. Tohoto kritéria se užívá především ve školní praxi.

Kritérium syntaktické

Syntaktická funkce výrazu souvisí s jeho významem do té míry, do jaké je význam slova obecně podmíněn jeho syntagmatikou (spojitelností s jinými slovy).

Kritérium formální

Třetím z obvykle uplatňovaných hledisek bývá kritérium formální, neboli morfologické (tvaroslovné), tj. flektivnost (typ flexe) a spektrum vyjadřovaných morfologických kategorií nižšího řádu. Toto kritérium ustupuje do pozadí u neohebných slovních druhů (zaznamenává jen omezení, ztrátu nebo naopak utváření flexe při slovnědruhovové konverzi). V úvahu se však berou i jiné aspekty lexikální formy, zejména stupňovatelnost a přechylovatelnost.

Gramatické kategorie jsou motivované mimojazykovou skutečností, odrážejí ji, avšak nejsou s ní totožné, ani ji přímo nekopírují. Některé z nich jsou více **kognitivní / odrazové** (zvláště z hlediska původu), podílejí se na vytváření obrazu skutečnosti, o níž se referuje (např. mluvnické číslo). Jiné kategorie jsou spíše **klasifikační / strukturační**, slouží organizaci výrazů (např. pád). Další,

pragmatické /komunikační, se účastní procesu komunikace vyjadřováním interakčních vztahů (např. slovesný způsob a čas). Některé jsou **funkčně smíšené**, např. jmenný rod; ten sice reflektuje přirozený rod označované osoby či zvířete (předměty přirozený rod nemají vůbec), ale slouží ke strukturaci deklinační soustavy. Podle jmenného rodu jsou jména přiřazena k paradigmátům – rozhoduje o něm spíše soustava pádových koncovek než přirozený rod. Srov. např. (*to ucho*) – jmenný rod střední, kdežto (*ty uši*) – jmenný rod ženský, o tomto zařazení k rodu rozhodují koncovky v 1. p. mn. č. podle vzoru *kost*, v dalších pádech podle vzoru *růže* nebo *píseň*.

Slovní druhy:

- ohebné
 - skloňované (deklinace)
 - podstatné jméno
 - přídavné jméno
 - zájmeno
 - číslovka
 - časované (konjugace)
 - sloveso
- neohebné
 - příslovce
 - předložky
 - spojky
 - citoslovce
 - částice

Slovní druhy:

- plnovýznamové (autosémantické)
 - podstatné jméno
 - přídavné jméno
 - zájmeno
 - číslovka
 - sloveso
 - příslovce
 - (citoslovce)
 - (částice)
- neplnovýznamové (synsémantické)
 - předložky

spojky
(částice)

LITERATURA

Čechová, Marie a kol., Čeština – řeč a jazyk, Praha: ISV 1995, s. 70–76 (Slovní druhy)
(nebo vydání novější)

Přednáška 6

Jména

Čeština je jazyk jak známo flektivní. Slovní zásoba češtiny se člení na 10 slovních druhů – ohebných a neohebných. K ohebným patří podstatná jména – substantiva, přídavná jména – adjektiva, zájmena – pronomina a částečně i číslovky – numeralia, která se skloňují, a slovesa – verba, která se časují.

Substantivum je základní slovní druh označující jevy skutečnosti jako samostatná fakta. Jsou to názvy entit, respektive substancí (osob, zvířat, věcí konkrétních a abstraktních) a ve větě mohou zastávat vůbec největší počet funkcí (větných členů), především však subjektu a objektu.

Substantiva jsou nominativně primární, základní slovní druh, na který lze většinou různými transformacemi převádět další. Zároveň je to i druh typově nejbohatší a co do skutečných lexémů ve slovníku nejpočetnější. Často se dělí do formalizovaných rodů či sémantických tříd.

Jejich základní dělení podle významu je na ***apelativa***, obecná jména, a ***propria***, jména vlastní. Apelativa se dělí na konkréta a abstrakta, kolektiva (hromadná), látková (názvy konvenčně nedělitelných a nepočítatelných látek, hmot), apod. Propriální substantiva bývají často graficky zvýrazněna (velkým písmenem na začátku i jinak) a můžou k apelativům přecházet – škoda, ampér...

Vlastní jména zvl. osob a míst, která jsou znakově indexy s jedinečným denotátem, se obvykle studují mimo rámec substantiv, i když mezi ně v řadě ohledů patří. Mohou mít zpravidla extenzi v podobě adjektiv, popř. adverbií (český, česky, počestit k Čech).

Adjektiva jsou názvy především vlastností substancí, popř. i vztahů (adjektiva posesivní). Jsou to vlastnosti statické. Dynamické vlastnosti bývají vyjádřeny především slovesy – jde o jistou příbuznost adjektiv a verb (proto například v korejštině se adjektiva i slovesa časují).

Přídavná jména ve větě vyjadřují především atribut substantiva, jsou i součástí jmenného přísudku.

V některých slovanských jazycích se liší krátké tvary od dlouhých. Krátké tvary, možné jen v predikátu (mlád, stár), označují momentální, aktuální platnost. Dlouhé tvary, které dnes považujeme za základní, označují vlastnost trvalou nebo obojí.

Některá adjektiva je možno stupňovat – *komparovat* (pozitiv, komparativ, superlativ).

Zvláště ve flektivních jazycích jsou adjektiva jasně signalizována typickými sufíxy, v řadě jazyků, jak již bylo řečeno, podléhají kongruenci se svým substantivem.

Pronomina – zájmena funkčně slouží především k vyjádření substituce (syntakticky nahrazují substantiva a adjektiva) a ukazování *deixe* (akt ukazování nebo odkazování prostřednictvím gest nebo jazykových výrazů, jde o ukazování vnějazykové, typ tenhle, tamten) a *anafory* (typ ten, on). Z množství jejich funkcí je obecně nejdůležitější funkce substantivní (absolutní, např. on) a atributivní (např. tento).

Pronomina nemají „svůj stálý“ denotát, vztahují se k denotátu v závislosti na komunikační situaci.

K hlavním a obvyklým druhům patří zájmena *osobní* (*personalia*, např. já, ty), *ukazovací* (*demonstrativa*, např. ten, tento, onen, takový, tentýž), *neurčitá* (*indefinita*, např. něco, někdo), *přivlastňovací* (*posesiva*, např. můj, tvůj, jeho, její, jejich), *tázací* (*interrogativa*, např. kdo, co, jaký, který, čím) a *vztažná* (*relativa*, např. kdo, jejichž), popřípadě další – *záporná* (*negativa*, např. nikdo). Některá zájmena mohou v některých jazycích chybět, jindy se může funkce zájmena značně zobecnit (např. české co).

Výrazně rozvinutý bývá systém osobních zájmen tam, kde se v jazyce vyjadřují odstíněné zdvořilostní vztahy, např. korejština.

Číslovky – *numeralia* funkčně slouží, na rozdíl od neurčitých a deiktických adverbíí, k vyjádření přesného množství v jeho různých vztazích a aspektech; jsou proto jako jediný slovní druh definovatelné zcela exaktně co do svého významu – vyjadřují číselné či množstevní vztahy.

K častým třídám patří číslovky *základní* (*kardinalia*), *řadové* (*ordinalia*), *násobné* (*multipikativa*); bývají i číslovky *podílné* (*distributiva*), *druhé* (*specialia*) a jiné. Zlomky mívají povahu smíšenou, založenou někdy na zvláštních substantivech.

LITERATURA:

<https://www.czechency.org/slovník/SUBSTANTIVUM>

<https://www.czechency.org/slovník/ADJEKTIVUM>

<https://www.czechency.org/slovník/Z%C3%81JMENO>

<https://www.czechency.org/slovník/%C4%8C%C3%8DSLOVKA>

Přednáška 7

Gramatické kategorie jmen

Gramatické kategorie jsou motivované mimojazykovou skutečností, odrážejí ji, avšak nejsou s ní totožné, ani ji přímo nekopírují.

Skloňování (deklinace) jmen je tvoření tvarů v sedmi pádech, dvojího čísla, a to různě podle jmenného rodu.

Pád a číslo substantiva jsou dány situací a větným vztahem, jsou v tomto ohledu gramatickými kategoriemi vnějšími, jmenný rod je gramatickou kategorií vnitřní. Adjektiva a částečně i pronomina gramatické kategorie přebírají od svého řídícího jména.

Rod jmenný (genus)

Je kategorií všech substantiv. Čeština rozlišuje tři rody a současně rod mužský se člení podle kategorie životnosti / neživotnosti na dvě podskupiny (proto se někdy mluví o čtyřech rodech v češtině). Životnost / neživotnost (dříve kategorie bytosti) je podkategorií rodu.

Gramatický jmenný rod je třeba lišit od rodu biologického, přirozeného (sexus), který je vlastní živým tvorům.

Rod substantiva se určuje podle paradigmatu, tj. podle jeho zakončení v celém systému tvarů, nikoli jen podle 1. p. j. č.

Každé substantivum má mluvnický rod, některá mají **rod dvojí i trojí** – *budižkničemu, rukojmí, svízel, hřidel...*, *imidž...*, některá v rodě kolísají, mají rodové dublety (*řádek x řádka; brambor x brambora*; ty mohou i lišit význam – *kvartet x kvarteto*).

Některá jména jsou **obourodá**, o jejich rodu též rozhoduje soubor koncovek, např. *choť, Stáňa, Vlasta, Jindra*. Jejich rod poznáme podle shody – *Náš Stáňa přišel ze školy x Naše Stáňa přišla ze školy*.

Existují i **vespolná** podstatná jména. Jsou to jména označující příslušníky obou pohlaví (*sírotek, nekňuba, opilec...*).

Jiná jména jsou rodově **nevyhraněná**. Bývají to jména vlastní – *Kroměříž, Olomouc, Telč, Třebíč...*

Ve vztahu maskulinum – femininum bývá rodově nediferencující, bezpříznakový tvar mužského rodu, rod ženský bývá příznakový – generické maskulinum (genderová lingvistika se snaží tuto skutečnost zpochybnit).

Rod adjektiv, zájmen i číslovek je záležitostí syntaktickou, je dán rodem řídicího podstatného jména.

Životnost / neživotnost

O životnosti / neživotnosti v češtině rozhoduje zakončení maskulina.

Životná jsou ta, u nichž se shoduje 2. p. j. č. a 4. p. j. č., neživotná ta, u nichž se shoduje 1. p. j. č. se 4. p. j. č.

S odkazem na realitu jsou životná ta, která „mají schopnost žít (mají srdíčko)“.

Hromadná jména (*hmyz, dobytek, skot, národ, lid*) jsou neživotná.

Životná jsou jména označující neživé věci tvarem životným: *ukazatelé x ukazatele, ledoborci x ledoborce* – důsledek i pro shodu: *ledoborce pluly x ledoborci pluli; slanečci mi chutnali x slanečky mi chutnaly*.

U názvů neživotných lze z citových důvodů užít i tvarů životných – *plavat kraula, mít vzteka, najít hřiba, jíst buřta, pít panáka*.

Některá substantiva označující jevy s nejasnou životností v životnosti kolísají – *bacili i bacily, mikrobi i mikroby*...

Číslo

Odráží existenci číselných (kvantitativních) vztahů reálné skutečnosti, klade do protikladu vyjádření počtu jeden versus více než jeden (*pán, žena, dítě x páni, ženy, děti*).

Základní protiklad je tedy protiklad jednoty a mnohosti vyjadřovaný dvěma čísly – jednotným / singulárem a množným / plurálem. Za základní (bepříznakový) člen opozice je považován singulár – vyjadřuje jak jednu jednotlivinu, tak i obecně druh (*v lese roste smrč, borovice a bříza*).

Singularia tantum mají pouze singulár:

– jména hromadná /kolektiva (*zrní*)

- jména látková (*dřevo, železo*)
- jména abstraktní (*chudoba, hluchota, píle, plavání, běh*)
- jména vlastní (*Xantipa x xantipa, Lazar x lazar, Říp, Benešov*)

Pluralia tantum mají pouze plurál:

- názvy podvojných předmětů (*nůžky, kalhoty, játra, plíce*)
- názvy složitějších nástrojů (*hodinky, housle, kamna*)
- názvy časových období (*Vánoce, dušičky, Hromnice*)
- vlastní jména pomístní a místní (*Budějovice, Průhonice...*)

Užívání singuláru a plurálu lze někdy zaměnit, např. při vyjadřování podílnosti, distributivnosti – *Děti přišly v kroji. Všichni zdvihli hlavu. V klopě měli karafiát.* Autorský plurál – (zvl. v odborném stylu) oslabuje funkci autora – *Zjistili jsme, že..., Dokázali jsme...*

Plurál skromnosti – *pluralis modestiae* – někdy ztotožňován s autorským plurálem, je užíván, když mluvčí nechce být považován za neskromného, když chce „upozadit“ svou osobu (*Tak jsme to udělali takhle. To nás zajímá.*).

Plurál královský – *pluralis majestaticus* – zdůrazňuje funkci autora – *My, Karel IV., král římský, vždy rozmnožitel říše a český král dáváme všem, kdo budou tento list čísti, vědomost o tom, že...*

Plurál empatický – nahrazuje druhou osobu a zahrnuje do sebe i mluvčího, např. při hovoru s malým dítětem – *No, copak jsme to udělali? Udělali jsme bobček. My jsme hodný kluci.*

V 1. osobě odlišujeme plurál exkluzivní (nezahrnuje adresáta sdělení) nebo inkluzivní (zahrnuje jak mluvčího, tak adresáta sdělení). V některých jazycích je exkluzivní a inkluzivní plurál gramaticky odlišen.

Pád (casus)

Pád je gramatická kategorie jmenná, která vyjadřuje různé vztahy jména k jiným slovům ve větě a tím i vztahy mezi příslušnými jevy označované mimojazykové reality.

Pád nemá v realitě přímý model. Každé jméno v kontextu je v určitém pádě, u každého jména lze tedy určit pád, avšak právě u pádu se široce uplatňuje tvarová homonymie.

Pádových významů je sedm v obou číslech, avšak žádné jméno nemá sedm tvarů v sg a sedm v pl. Maximálně jich je šest, častěji však méně. Jiná jména mají v jednom pádě jedno až tři zakončení (z *popela*, *popelu*, *popele*).

V češtině existuje sedm pádů:

Nominativ

Genitiv

Dativ

Akuzativ

Vokativ

Lokál

Instrumentál

Třídění pádů – pády lze různě seskupovat a třídit:

- pády přímé (1. a 4.) a nepřímé (ostatní)
- prosté (bezpředložkové) a předložkové
- prosté pády adnominální (pojící se se jménem)
- prosté pády adverbální (pojící se se slovesem)
- pád nezávislý (1.) a pády vyjadřující závislost na jiných slovech věty.
-

Pády můžeme třídit podle funkce, kterou plní ve stavbě věty – základní syntaktickou funkci mají první čtyři pády, 5. pád se ze syntaktického hlediska nepovažuje za pád, 6. a 7. pád plní především funkci sémantickou, vyjadřují okolnosti děje...

Podle frekvence jsou nejfrekventovanější 1., 2. a 4. pád, nejméně pád pátý.

Přednáška 8

Slovesa

Slovesa jsou ohebný autosémantický slovní druh, který slouží k označení dynamických (v čase probíhajících) příznaků substancí.

Tradičně se dělí na **plnovýznamová**, která se nejobecněji dělí na slovesa s významem dějovým (*číst, běhat*) a stavovým (*stát, patřit, mít*).

Ve větě plní primárně funkci predikátu, pak jsou ve tvaru určitém – verbum finitum (*Alena **píše** dopis Pavle.*). V sekundárních funkcích jiných větných členů vystupují ve tvaru neurčitém – verbum infinitum; VIF je pak základem infinitivní skupiny (***Psát** dopis Pavle mi dělá radost*), přechodníkové skupiny (***Píšíc** dopis Pavle hvízdala si*), nebo participiální skupiny (*Alena **píšící** dopis Pavle si hvízdala*).

Slovesa **neplnovýznamová** jsou totožná se slovesy, ale ztrácejí jejich lexikální význam, takže se stávají slovem pomocným; ve tvaru VF sama nemohou být predikátem, a proto se vyskytují jen ve spojení s neurčitým tvarem slovesa plnovýznamového, nebo s participiem a postupně nabývají povahy volného afixu (*budu číst*).

Mezi neplnovýznamová slovesa patří i slovesa **fázová**, která se zpravidla řadí mezi slovesa pomocná. Vyjadřují fázi určitého děje vyjádřeného slovesem plnovýznamovým: *začít / začínat, přestat / přestávat, zůstat / zůstávat*, někdy i *stát se / stávat se*. Slovesa **modální (způsobová)** se pojí pouze s infinitivem, nikoli s vedlejší větou: *mít, moci, muset, smět, chtít*. Spojení modálního a plnovýznamového slovesa se chápe jako jeden větný člen – *Tatínek mohl odejít. Bylo by příjemné moci odejít*. Slovesa **sponová** se vyskytují v přísudku jmenném a tvoří sponu – *být, bývat, stát se, stávat se*.

Jiné je dělení sloves na **tranzitivní (přechodná)**, která se pojí s bezpředložkovým akuzativem. Slovesa, která nemají akuzativní bezpředložkovou rekcii, se nazývají **intransitivní (nepřechodná)**.

Slovesa jako slova významu dějového jsou časovatelná. Dějem rozumíme jednak činnosti (*čtu, házím, chodím*), jednak stavy (*ležím, stojím*) a změny stavu (*stárnu, usínám*). Časování (konjugace) je obměna podle osob.

Slovesné tvary se rozlišují dvojím způsobem:

- I. na určité (finitní) a neurčité (infinitní);
- II. na jednoduché a složené.

Tvary určité

U tvarů určitých – finitních můžeme určit osobu, u tvarů neurčitých – infinitivních nikoli.

U určitých tvarů se určuje osoba (persona), číslo (numerus), čas (tempus), způsob (modus), rod slovesný (genus verbi) a vid (aspekt).

Osoba a číslo jsou dány shodou s podmětem; čas a způsob jsou vlastní kategorie slovesné; slovesný rod je dán stavbou věty; vid, třída a vzor, vazba nejsou kategorie tvaru, ale jsou kategoriemi příslušného slovesa – jsou ve všech tvarech téhož slovesa stejné. Třída a vzor ale nejsou gramatickými kategoriemi v plném slova smyslu.

Tvary neurčité

U neurčitých tvarů slovesných se určuje druh; slovesný rod, jmenné kategorie: pád, číslo, jmenný rod; vid, třída a vzor, vazba slovesa.

Druhem může být:

participium, tj. přechodník přítomný nebo minulý (transgresív)

příčestí činné (minulé)

příčestí trpné

infinitiv (neurčitek).

Někdy též podstatné jméno slovesné.

Tvary **jednoduché** jsou tvořeny pouze jedním grafickým slovem (*píšu, jez, přečtu*), tvary **složené** tvoří několik – zpravidla dvě – grafických slov (*četl bych, bude zpívat, koupili by si, byl bych pracoval, koupat se*).

Kmen slovesný

Jednoduché tvary se tvoří ze dvou kmenů příslušného slovesa (Příruční mluvnice češtiny rozlišuje kmeny tři: infinitivní, minulý a přítomný).

Kmen přítomný získáme, když od 3. sg. prez. ind. akt. oddělíme koncovku: *kupuj(e), pros(i), nes(e)*...

Kmen minulý získáme, když od příčestí činného odepneme koncovku: *kupova(l), prosí(l), nes(l)*...

Z kmene **přítomného** se tvoří tvary:

oznamovacího způsobu přítomného času

rozkazovacího způsobu

přechodníku přítomného.

Z kmene **minulého** se tvoří:

příčestí minulé (činné)

příčestí trpné

infinitiv

přechodník minulý.

Slovesa dělíme podle kmene přítomného do pěti tříd –

-E	<i>nese, bere, maže, peče, tře</i>
-NE (ME)	<i>tiskne, mine, začne</i>
-JE	<i>kryje, kupuje</i>
-Í	<i>prosí, trpí, sází</i>
-Á	<i>dělá</i>

a rozlišujeme tedy 13 vzorů + nepravidelná slovesa: *být, jíst, vědět, chtít*.

Jiné dělení najdeme v Příruční mluvnici češtiny.

Podle kmene minulého se dělí slovesa do šesti tříd –

I.	třída –	-Ø-	<i>nesl/nést/nese</i> <i>pekl/péci/peče</i> <i>kryl/krýt/kryje</i>
II.	třída –	-nu-/-nou-	<i>minul/minout/mine</i> <i>tiskl/tisknout/tiskne</i>
III.	třída	-e-/-ě-	<i>trpěl/trpět/trpí</i> <i>sázel/sázet/sázejí i sází</i>
IV.	třída	-i-	<i>prosil/prosit/prosí</i>
V.	třída	-a-	<i>dělal/dělat/dělá</i> <i>bral/brát/bere</i> <i>mazal/mazat/maže</i>
VI.	třída	-ova-	<i>kupoval/kupovat/kupuje.</i>

Zvláště pro cizince je vhodná klasifikace PhDr. Dagmar Brčákové, CSc., která dává návod, jak „přejít“ od infinitivu k přítomným tvarům.

I.	skupina	sufix –a	vzor <i>dělat</i>
II.	skupina	sufixy –i, -e, -ě	vzory <i>platit, myslet, rozumět</i>
III.	skupina	sufix –ova	vzor <i>pracovat</i>
IV.	skupina	sufix –nou	vzory <i>připnout, upadnout</i>
V.	skupina	sufix –Ø	vzor <i>nést</i> + vzor <i>brát</i> + nepravidelná slovesa

Přednáška 9

Gramatické kategorie sloves

Mluvnickým i významovým centrem české věty je sloveso, které svým sémantickým doplněním organizuje stavbu věty. Sloveso je také z hlediska soustavy tvarů nejbohatší (běžné české sloveso zahrnuje více než 200 tvarů).

Gramatickými kategoriemi sloves jsou:

osoba
číslo
způsob
čas
slovesný rod
vid.

Slovesné tvary určité vyjadřují všechny tyto kategorie.

Slovesné tvary neurčité nevyjadřují osobu, čas a způsob. Jsou to infinitiv, přechodník přítomný, přechodník minulý, příčestí činné (minulé, „l-forma“) a příčestí trpné („nt-forma“).

Osoba

Slovesná osoba slouží zejména k identifikaci účastníků komunikace vzhledem k obsahu věty, vyjadřuje vztah podmětu a určitého tvaru slovesa v přísudku. Kategorie osoby je vyjádřena osobními koncovkami slovesných tvarů.

Rozlišujeme trojí gramatickou osobu, kterou lze vyjádřit v singuláru i plurálu. 1. a 2. osoba vyjadřuje, že se jedná o účastníky komunikace, přičemž 1. osobou je vyjádřen děj, který se týká mluvčího, 2. osobou je vyjádřen děj, který se týká adresáta, 3. osobou je vyjádřen děj, který se týká ostatních účastníků komunikace. Jinak řečeno: 1. osoba označuje mluvčího / pisatele, 2. adresáta a 3. je nepartnerská.

Slovesná osoba v češtině tedy neoznačuje vždy osobu, tj. lidskou bytost. 1. a 2. osoba vyjadřují partnery komunikace, 3. osoba předmět komunikace. 3. osoba je protikladná v tomto smyslu osobám 1. a 2.

V češtině dochází i k posunům ve slovesné osobě např. v přímé řeči (*Řekl: „Přijdu“.* *X Řekl, že přijde.*), nebo i v jiných případech: *Tak až to udělej, Jiříku!*, *Dáme to do pořádku. Co si pán objedná k obědu? Tak, pán se už uráčil probudit!*

Problematika tykání, vykání, onkání a onikání.

Číslo

Slovesné číslo není samostatnou, nezávislou kategorií vyjadřující počet, ale odkazuje ke kvantitativním vlastnostem substance, jež je nositelem děje.

Slovesné číslo nevyjadřuje jednotu nebo mnohost dějů, vyjadřuje singularitu nebo pluralitu konatelů či objektů děje v pozici podmětu příslušné věty.

Rozlišujeme číslo jednotné a číslo množné. Slovesné číslo reflektuje kategorii čísla řídícího jména.

K posunům opět dochází při vykání, onkání a onikání a také v případě plurálu skromnosti a plurálu majestatikus (viz číslo u substantiva). K posunu může dojít i z důvodů expresivních (*Už jste se vyhajala, mladá dámo?*).

Způsob

Slovesný způsob vyjadřuje modifikaci slovesného děje z hlediska reálnosti nebo nereálnosti jeho uskutečnění.

Slovesný způsob souvisí s komunikační funkcí věty. Vyjadřuje vztah děje ke skutečnosti a vztah mluvčího k obsahu věty, tedy skutečnost či hypotetičnost děje, případně apel mluvčího.

Způsob (modus) je jedním z prostředků vyjadřování modality výpovědi, v češtině ovšem nikoli jediným. Výpovědní modalitu lze vyjádřit různými prostředky – gramatickými, lexikálními či intonačními / grafickými. Slovesný způsob se týká vztahu obsahu výpovědi ke skutečnosti (modalita objektivní) a vztahu mluvčího k obsahu výpovědi (modalita subjektivní).

Rozlišujeme způsob:

- **oznamovací** (indikativ), který je bezpříznakový a omezený co do času a který pojímá děj jako jistý, skutečný a pouze ho konstatuje;

- **rozkazovací** (imperativ), ten vyjadřuje rozkaz, přání, zákaz týkající se uskutečnění činnosti perspektivní, předpokládané v budoucnosti (nelze dát rozkaz do minulosti a přítomnosti). Konkurenční formou imperativu je kondicionál nebo vazba částice *ať* a indikativu (*Otevřel byste okno, prosím. Ať Pavel koupí ten obraz.*). Imperativ v češtině můžeme utvořit pro 2. osobu jednotného čísla a pro 1. a 2. osobu čísla množného;

- **podmiňovací** (kondicionál) přítomný a minulý, který vyjadřuje podmíněnost či nereálnost děje.

Kondicionál *přítomný* vyjadřuje podmíněnost děje, především vyjadřuje podmínku splnitelnou, tedy děj možný v přítomnosti nebo v budoucnosti. Tvoří se pomocí příslušného kondicionálového tvaru pomocného slovesa být a minulého příčestí plnovýznamového slovesa. Kondicionál *minulý*, dnes ustupující z úzu, vyjadřuje podmínku v minulosti nesplněnou nebo nesplnitelnou a je tvořen nejméně třemi slovy, tj. z minulého času pomocného slovesa být, z příslušného kondicionálového tvaru pomocného slovesa být (původem jde o příslušnou formu aoristu) a příčestí minulého plnovýznamového slovesa – *byl bych četl*. Někdy se ještě přidává příčestí minulé slovesa bývat – *byl bych býval četl*. V dnešní češtině je nahrazován indikativem (... *dopadlo to jinak*), infinitivem (*Přijít o den dřív, bylo by to dopadlo jinak.*) nebo kondicionálem přítomným (*Kdybys přišel o den dříve, dopadlo to jinak.*).

Tvar pomocného slovesa být se stává součástí výrazů spojkových *aby, kdyby*, ty je pak možno časovat: *abych, abys, aby, abychom, abyste, aby; kdybych, kdybys...*

Čas

Slovesný čas je subkategorií (podkategorií způsobu). Umožňuje zařazení promluvy vzhledem k ději, tj. usouvztažňuje fyzikální čas, čas promluvy a čas průběhu slovesa. Výchozím bodem je doba promluvy (komunikačního aktu), tzn. že bezpříznakovým časem je čas

přítomný; tvary v čase minulém se vztahují k dějům uskutečněným před momentem promluvy, čas budoucí se vztahuje na děje, jež budou probíhat (proběhnou) po tomto okamžiku.

Budoucí děj se vyjadřuje v češtině třemi způsoby: opisným futurem sloves nedokonavých (*budu spát*), přítomním tvarem sloves dokonavých (*dočtu*) a pomocí nezdokonavující předpony *po / pů* u tvaru přítentu u některých sloves pohybu (*pojedu, půjdu, poletím*) i výjimečně u sloves dalších (*pokvete / bude kvést*).

Vedle aktuálních dějů slovesa označují i děje neaktuální, trvale platné, jde o děje atemporální, gnómičké, mimočasové (*Země se otáčí kolem své osy. Iduška už chodí. Petr uplave kilometr za 3 hodiny.*).

Posuny u kategorie času – *prézens historický*, ale i tehdy, když je jisté, že se děj v budoucnu uskuteční (*Zítřka malujeme.*). Naopak tvary *futura* v běžné komunikaci fungují i pro vyjádření pravděpodobnosti (*Maminka už bude doma.*).

Rozlišujeme časy základní a časy relativní:

- základní časy: čas minulý, přítomný, budoucí;

- relativní časy: vyjadřují předčasnost, současnost, následnost děje, např. přechodník přítomný (vyjadřuje současnost děje s jiným dějem), přechodník minulý (vyjadřuje předčasnost děje před jiným dějem).

Slovesný rod

Slovesný rod (*genus verbi*) vyjadřuje vztah mezi podmětem a přísudkem věty, vyjadřuje vztah mezi původcem / nositelem děje (*agens*) vyjadřovaného děje a subjektem věty, v níž je sloveso užito.

Slovesným rodem vyjadřujeme, zda je podmět původcem děje.

Rozlišujeme slovesný rod:

- činný: *agens* (původce děje) je podmětem věty – např. Dělníci staví dům.

- trpný: *agens* je z pozice podmětu odsunut – např. Dům je stavěn dělníky. (= tzv. opisné pasívum) Dům se staví. (= tzv. reflexivní pasívum).

Rozlišení rodu činného a trpného závisí na tom, zda je či není jev označený podmětem věty vykonavatelem, původcem, nositelem děje.

Pasívum je vyjadřováno jednak formou opisnou, jednak zvrtným tvarem. Obě formy nelze vždy libovolně zaměňovat.

Vid

Kategorie vidu je úzce spjata s kategorií času (kříží se s ní) a představuje charakteristický rys většiny slovanských jazyků. Z hlediska lexikologického a slovotvorného je vid kategorií lexikální, neboť slovesa lišící se videm se zpravidla liší i významem (*psát x napsat, dopsat, vypsát, upsat, rozepsat, podepsat...*). Jde tedy o kategorii morfologicko-lexikální.

Vid podává děj v jeho průběhu, anebo v jeho komplexnosti, v jeho dokončení, tj. ucelenosti.

Vyjadřuje ohraničení děje – jeho ukončenost a neukončenost, završenost či nezavršenost.

Dokonavá slovesa vyjadřují děj, který byl buď již ukončen, nebo bude završen. Nedokonavá slovesa vyjadřují děj, který není ohraničený.

Rozlišujeme tedy u sloves vid dokonavý a nedokonavý:

- slovesa dokonavá: sloveso svým přítomným tvarem vyjadřuje budoucnost (zaspím)
- slovesa nedokonavá: sloveso má tvar přítomný (spím) i budoucí (budu spát).

Schopnost vyjádřit aktuální přítomnost mají pouze slovesa nedokonavá, dokonavá tuto schopnost nemají. A tato vlastnost je základním kritériem pro určování slovesného vidu.

Jinak (obrazně) řečeno: slovesa nedokonavá děj filmují, dokonavá fotografují.

Sloveso nedokonavé je z hlediska vidového nepříznačné, může ho být užito i místo dokonavého (*Otec už šel domů. = odešel. Zítra jedeme na houby. Honzík už mluví. Kdo maloval ten obraz?*).

Existují i tzv. slovesa obouvidová, např. informovat (*Zítra mě o tom informuje. x Bude nás o tom informovat.*) a jiná jednovidová (nedokonavá, např. modální slovesa; dokonavá, např. nadchnout, přimět).

S kategorií vidu souvisí také vyjadřování násobenosti děje, např. *seknout x sekat, usnout x usínat*.

K pohybu mezi vidy dochází při vyjadřování rozkazu a zákazu. Proti dokonavému vidu v kladné výzvě se v zákazu užívá vidu nedokonavého: *otevři, zavři x neotvírej, nezavírej*. Užijeli se v zákazu slovesa dokonavého, má sdělení charakter výstrahy *nepíchni se, neuhod' se*.

Přednáška 10

Neohebné slovní druhy

Neohebné slovní druhy se v češtině neohýbají, tj. nemění svůj tvar.

Jsou většinou synsémantické, tj. mají pouze gramatický význam – spojky, předložky, některá citoslovce a některé částice.

K autosémantickým slovním druhům náleží příslovce, některá citoslovce a některé částice.

Příslovce

Pojmenovávají „příznak příznaku“. Syntakticky se kombinují s výrazy pojmenovávajícími příznaky a sémanticky je modifikují: tj. s příznaky dynamickými (slovesy – *málo četl*) a s příznaky statickými (adjektivy – *velmi půvabná*); mohou pojmenovávat i příznaky příznaků (pojí se pak s adverbii – *velmi pomalu*).

Primárně ve větě zastávají pozici příslovečného určení.

Příslovce můžeme klasifikovat:

- a) podle významu –
 1. místní *doma, pryč, dole, nahoře, domů, tam, někam...*
 2. časová *zítra, dnes, tehdy, teď, kdy, někdy...*
 3. způsobová *dusno, ošklivo, ošklivě, tak, jak...*
 4. měrová *dost, málo, hodně, tolik...*
 5. příčinnostní *naschvál, navztek...*
 6. okolnostní *skoro, naposledy, zase, sotva, strachy, pořád...*
- b) podle původu –
 1. primární (původní) *dost, venku, doma, opět, loni...*
 2. sekundární (jsou výsledkem adverbializace) *hlady, vsedě, doleva, málem, polopatě, dočerna, kvečeru, trochu...*

Některá příslovce je možno stupňovat, tj. gradovat jejich význam.

Rozlišujeme 1. stupeň (pozitiv) – *pomalu*

2. stupeň (komparativ) – *pomaleji*

3. stupeň (superlativ) – *nejpomaleji*

Lze i *více / víc – méně / míň pomalu*

nejvíce / nejvíc – nejméně / nejmiň pomalu

víc pomalu..., (nově na Ostravsku nespisovně i *víc pomaleji*).

Odvozená adjektiva na -o x -e/-ě, -y

smutno x smutně, hořko x hořce, vysoko x vysoce, hluboko x hluboce

Užití: Adverbia na -e/-ě, -y – abstraktní význam: *Byla vysoce inteligentní. Tvářil se smutně. Hluboce se ho to dotklo. Odpovídá mlhavě. Včera bylo hezky.*

Adverbia na -o – konkrétní význam: *Drak vylétl vysoko. Bylo mu smutno. Potopili se hluboko do moře. Dnes je mlhavo.*

Předložky

Jsou neohebný slovní druh, udělují pád svému řídícímu slovu (nejčastěji substantivu). Vyjadřují vztahy mezi slovy (jmény) ve větě. Nejsou větným členem. Do struktury věty vstupují pouze ve spojení se „svým“ jménem.

Rozlišujeme:

- a) předložky primární / vlastní / původní, které jsou neodvozené a korespondují se slovesnými prefixy. Jsou jednoslabičné. Jejich repertoár je omezen a tvoří uzavřenou množinu – *v, z, s, do, pod, na, k, nad...*
Nemohou být jiným slovním druhem.
- b) Předložky sekundární / nevlastní / nepůvodní, jsou odvozené od jiných slovních druhů. Mohou být jednoslovné (*kolem*) i víceslovné (*na základě, vzhledem k, s ohledem na, se zřetelem k...*). Představují otevřenou množinu.

Z důvodů výslovnostních i rytmičných se mohou některé předložky vokalizovat: *s máslem, se slaninou; k večeru, ku prospěchu, ke krásné dívce...*

Předložkové vazby:

S nominativem – pojí se s ním pouze předložky cizího původu *versus, à la, kontra*,

s genitivem – *bez, do, od, u, z*,

s dativem – *k, proti*,

s akuzativem – *pro, přes, skrz*,

s lokálem – *při*,

s instrumentálem – *s*,

s akuzativem a s lokálem – *na, po, v, o*,

s akuzativem a s instrumentálem – *nad, pod, před, mezi*,

s akuzativem, s lokálem a s genitivem – *za*;

předložka *s* se kromě instrumentálu může pojit i s genitivem (*utřít prach se stolu x vyndat papíry ze stolu*) a v ustálených spojeních i s akuzativem (*kdo s koho, být s to něco udělat*).

Spojky

jsou neohebným synsémantickým slovním druhem. Jejich funkcí je spojovat slova, syntaktické slovní skupiny a věty. Vyjadřují různé významy, které ze spojených složek vytvářejí sémanticky interpretovatelný syntaktický objekt. Jsou uzavřenou množinou výrazů. Mohou být jednoslovné (*a, neboť, zda, ačkoli*) i víceslovné (*nejen – ale i, buď – nebo, dilem – dilem...*).

Druhy spojek:

- a) Souřadící, které spojují paratakticky spojené složky v koordinačních konstrukcích. Mohou spojovat slova, fráze i věty a nevstupují do syntaktických struktur. (*Petr a Pavel; Maminka pracuje a tatínek je v důchodu; Petr říkal, že přijde a že to přinese.*)

Souřadící spojky vyjadřují různé vztahy mezi slučovanými subjekty:

1. slučovací *a, i, nebo, také, pak, potom, i – i...*
2. stupňovací *dokonce, ba, nejen – ale i...*
3. odporovací *ale, avšak, však, leč, sice, nýbrž, ale, i...*
4. vylučovací *nebo, a nebo, buď – nebo, či...*
5. příčinné / důvodové *neboť*,
6. důsledkové *tedy, tudíž, tak, totiž...*

- b) Podřadicí, které se objevují jen ve větách vedlejších a tyto věty začleňují do příslušné syntaktické struktury jako větný člen. Spojují pouze věty a tvoří strukturní součást věty.

Druhy podřadicích spojek:

1. časové *když, než, až, dokud...*
2. příčinné *protože, poněvadž, jelikož, anžto...*
3. přípustkové *ač, ačkoli, přestože, třebaže...*
4. jiné *že, aby, ať, zda, -li.*

Citoslovce

tvoří buď samostatné výpovědi nevětné povahy (*Kšá, kšá!*), nebo obsazují syntaktické pozice ve větě, ale jsou neflexivní (*Pejsek haf na kočičku.*).

Typická je pro ně jistá anomálnost (neobvyklé kombinace hlásek, dlouhé konsonanty – *pššššt, prrr*, častá monomorfémičnost (*hej, ach, kuk, bum*), reduplikace morfémů (*ťuk, ťuk, ťuk; bub u bu; cha, cha, cha*). Často tvoří samostatnou výpověď (*Totak.*), nebo stojí jako samostatná výpověď před jinou výpovědí (*Bacha, jede auto!*). Jindy mohou být větným členem, často přísudkem (*Myška šup do díry. Kočka hup na plot.*).

Klasifikace citoslovců:

- a) emocionální *ach, oj, oj oj, fuj, brr, au, ouvej, hurá...*
- b) konativní *psst, prr, kuk, hop, aha...*
- c) fatické *hej, halo, ahoj, čau, pa...*
- d) zvukomalebné *cink, bum, prásk, buuu, žbluňk, bim bam, mňau, mééé...*

Citoslovce tvoří otevřenou třídu výrazů.

Částice

jsou symsémantická funkční slova bez větněčlenské platnosti (nejsou větným členem, nevstupují do struktury věty). Mají funkci gramatickou (*Budeš-li tomu rozumět?*), sémantickou (*Rozuměl si jen s ní.*) a pragmatickou (*Copak on už přijel?*).

Školská praxe charakterizuje částice výčtem této množiny výrazů: *ať, kéž, necht', ano, ne.*

Frekvenční slovník mluvené češtiny identifikuje přes 350 jednoslovných částic. Ana Adamovičová v návaznosti na Františka Čermáka v Pražském mluveném korpusu napočítala přes 500 částic, tj. přibližně 13,5 procent všech slov. Částice představují otevřenou množinu slov (interjekcionalizaci často podléhají substantiva, spojky, adverbia, citoslovce).

Druhy částic:

- a) epistémické
- b) enklitické
- c) evaluační
- d) ilokuční
- e) intenzifikační
- f) modifikační
- g) negační
- h) odpověďové

- i) postojové
- j) preferenční
- k) přibližnostní
- l) ujišťovací
- m) vytýkací.

Přednáška 11

Hranice mezi slovními druhy – přesahy a přechody u slovních druhů

Přechody mezi slovními druhy

Mezi slovními druhy nejsou vždy zřetelné hranice a ani nemohou být, neboť jednotlivá kritéria (sémantické, morfologické, syntaktické) se vrství, kříží, zčásti jdou proti sobě (např. *každý* – sémanticky jde o zájmeno, morfologicky o adjektivum a syntakticky o adjektivum /*každý člověk*/ nebo o substantivum /*každý z nás*/; *druhý* – sémanticky jde o číslovku, morfologicky i syntakticky o adjektivum /*druhý žák*/, syntakticky může být i substantivem /*každý druhý by to udělal*/). Jde tedy o přechodné jevy (typ *nemocný, pokladní, hajný, stavění, brzdící, hasící*).

Přechody od jednoho slovního druhu ke druhému

Substantivizace

Přídavná jména (zejména slovesná), ale i jiné slovní druhy se stávají podstatnými jmény:

Substantivizace adjektiv

cestující člověk → *cestující*; *pracující člověk* → *pracující*; někdy se už povědomí o „původně řídicím“ substantivu vytratilo: *řídící učitel* → *řídící* (*pan řídící*); *průvodčí osoba/pracovník* → *průvodčí*; *průvodčí osoba/pracovnice* → *průvodčí*; *vrátný pracovník* → *vrátný*; *vrátná pracovnice* → *vrátná*

Substantivizace zájmen

to je ta moje = manželka; *kde je můj starej* = manžel; *v neděli na oběd přijedou naši mladí* = (podle kontextu) děti, syn a snacha, dcera a zeť + ev. vnoučata; *starší vyprávěli, aby mladí znali*

Substantivizace číslovek

jeden nikdy neví

Adjektivizace

Při adjektivizaci se slovesné tvary neurčité stávají přídavnými jmény –

Příčestí trpné → přídavné jméno

odvolán, vyhlášen, vypracován, zavřen → *odvolaný, vyhlášený, vypracovaný, zavřený* (může docházet k hláskovým změnám v kmeni - *přivolán* → *přivolaný*)

Adverbializace

Jde o proces, při němž tvar jména nebo předložkového spojení či tvar slovesa ustrnou a stanou se příslovci/adverbii

jít kolem; kvečeru; číst vleže...

Prepozicionalizace

Předložkami – nevlastními, nepravými – se stávají ustrnulé tvary podstatných jmen nebo sloves

díky své pracovitosti; během představení; vzhledem ke špatným zkušenostem, počínaje příštím rokem, s ohledem na tyto skutečnosti...

Konjunkcionalizace

Charakteru spojky/konjunkce nabývají původní slovní spojení

zatím + co → zatímco; nic + méně → nicméně

Interjekcionalizace

Jde o přechod – pokles především vokativních tvarů substantiv i celých slovních spojení

hrome, božítku, panebože, hergot...

Partikulizace

V částice/partikule nejčastěji poklesají často příslovce, spojky, podstatná jména, ale i slovní spojení.

už přijeli → to už nejde; spal celou noc, ale špatně → Ale to snad už není pravda!; Pane Bože, dej mi sílu. → Panebože to je vůl.;

Mohou to být větná i nevětná spojení

kéž by; jen aby...

Frazeologizace

Mnohá slova mohou ztrácet svůj původní význam, spojují se s jinými slovy v ustálená spojení – frazémy a frazeologizují se

ani muk; mít /něco/ za lubem; volky nevolky...

Přechod jednoho slovního druhu v druhý je snazší u slov neohebných, protože se nemusí měnit podoba slova. Často jde o **řetěz změn**: *kolem* = instr. Sg substantiva → *kolem* = příslovce ve funkci příslovečného určení *Petr právě prošel kolem.* → *kolem* = předložka *Kolem našeho domu vede cyklostezka.*

V komunikaci často dochází k sémantickému poklesu slovesných tvarů tak, že se z nich stávají částice (*myslím, tuším*). Taková slova jako *vid', že, ano, jako, vlastně, takže...* v řeči často ztratila svůj význam, poklesla ve **slova parazitní, výplňová** – někdy se jim říká slova vata. Řadíme je k částicím.

***Slovnědruhov*á homonymie**

Stejná podoba slova může patřit k různým slovním druhům

hnát = 1. podstatné jméno nebo noha – nom. sg.
2. sloveso – inf.

Morfologická homonymie

Stejná podoba tvarů slova může též patřit k různým slovním druhům

sešit = 1. podstatné jméno – nom. sg.
2. sloveso – přičestí trpné

Přechod od jednoho slovního druhu k druhému je v češtině často provázen změnou podoby – jde o odvozování. Např. v angličtině je mnohem snazší:

gold = *zlato*, *zlatý*, *zlatit*

sugar = *cukr*, *sladký*, *sladit*

motor = *motor*, *vézt*

Přesahy mezi slovními druhy

Přechodný charakter mnohých slov vede také k tomu, že se tato slova v mluvnicích zařazují různě, jde o přesahy mezi slovními druhy. Jde o tom, že různé gramatikové mohou chápat slovo různě.

Všichni bývá obvykle zařazováno k zájmenům (vzhledem k jeho tvarům: *všichni*, *všech*, *všem* jako *ti*, *těch*, *těm*), ale někdy bývá řazeno mezi číslovky (vzhledem k jeho kvantitativnímu významu). Slovo *totiž* je považováno velmi často za spojku, někdy za příslowce, může být považováno i za částici.

K odlišení autosémantických neohebných slov (příslowcí a citoslowcí) od synsémantických (spojek, částic) lze dospět těmito kroky: Zeptáme se, zda určované slovo může stát na konci věty, zda se pojí se záporkou, zda se jím můžeme ptát nebo jím odpovídat. Odpovíme-li alespoň jednou kladně, lze slovo považovat za plnovýznamové.

Přednáška 12

Vývojové tendence ve vývoji dnešní češtiny

Jaká je dnešní čeština a kam kráčí?

Dnešní čeština je jako dnešní česká společnost.

- Je jedním z jazyků Evropské unie - euročeština.
- Česká společnost se stává multikulturní – i čeština se stává jedním z jazyků multilingvální české společnosti – vliv extrateritoriální internacionální angličtiny
 - vliv „interní“ ruštiny, ukrajinštiny, slovenštiny, vietnamštiny
- Absence jazykového zákona v ČR
- „Dobrý autor“ versus publicistický styl
- Zhrubnutí společnosti > zhrubnutí jazyka > změny v chápání jazykové zdvořilosti
- Pohyb na ose spisovnost x nespisovnost
- Odstředivé tendence na Moravě > vnik spisovné moravštiny, resp. nového slovanského jazyka moravského?¹ („Moravština jako myšlenka asi ještě neumřela a možná zrodí nové plody. Ale myslím, že je nikdo nebude pokládat za jedlé“ – M. Krčmová)
- Psanost x mluvenost – je jazyk na chatu, v e-mailové korespondenci, v sms jazykem psaným?

Projevy v morfologii

- Sbližování spisovné a nespisovné češtiny – unifikace tvarů, paradoxně vede k přechodnému zvýšení počtu možných dublet (*on sází, oni sázejí/sází*)
- Zánik infinitivů na –*ti*
- Faktické vymizení některých gramatických forem, např. přechodníků
- Oslabení užívání posesivních adjektiv (*Havlova smrt*) vede k expanzi genitivu posesivního (*smrt Havla*)

¹ Krčmová, Marie, Moravština znovu aktuální?, in: Přednášky a besedy ze XLV. běhu LŠSS, Munipress, Brno 2012, s. 119–133

- Oslabení některých pádových funkcí, např. genitiv partitivní (*ubýlo vody x ubyla voda*)
- Expanze nominativu a akuzativu, např. faktický vznik nominativu značkového v češtině (*Tip sport hokejová extraliga, ČEZ aréna*)
- Vliv angličtiny s výraznými projevy v češtině:

Podle doc. Roberta Adama -

Není pochyb o tom, že v současnosti je vliv angličtiny na češtinu mnohonásobně větší než vliv kteréhokoli jiného jazyka, ba než vliv všech ostatních cizích jazyků dohromady. Pravděpodobnost, že se bude v budoucnosti oslabovat, je mizivá; je proto mylné označovat současné anglicizační tendence v češtině za projev jazykové módy – móda je totiž z podstaty dočasná. Podle F. Daneše je vliv angličtiny dokonce nejvýraznějším rysem pohybu v současné češtině. Projevuje se na všech jazykových rovinách i v pravopise.

Některé typy akcí, institucí a objektů je dnes v českých zemích normou pojmenovávat anglicky: sportovní soutěže (*Prague Open, Handball cup, Česká pojišťovna cup*), hudební, filmové a mnohožánrové festivaly, kancelářské budovy, developerské projekty a bytové komplexy. Součástí názvu bývá někdy i český výraz, ale jen jako přívlastek specifikující umístění objektu; je-li takovým výrazem jméno ulice, vznikají pro nezasvěcené bizarní a gramaticky nepochopitelná, nekongruentní slovní spojení typu *Americká Park*, nebo naopak spojení zdánlivě kongruentní, ale neuchopitelná sémanticky, jako např. spojení *Jungmannova Plaza*, o němž psal obšírně a kriticky P. Fidelius, aniž by mu napadlo, že je v angličtině celé.

Dávno je doménou angličtiny oblast názvů hudebních těles; ale přece má člověk jakýsi pocit nesourodosti, až disharmonie, vidí-li v koncertním programu za sebou české *Kvarteto Národního divadla*, anglické *Prague Brass Quintet* a povrchově české, hloubkově anglické *Antonín Rejcha kvintet*.

Jsou i případy, že česká firma s domácím názvem si dá do loga i kus textu v angličtině, čímž vznikají bizarní spojení typu *Varmuža – Since 1913* (lahůdkářství): má firma představu, že anglicky se bude číst i letopočet? A čte ho tak (už) někdo?

Lexikální přejímky z angličtiny (jakož i z jiných jazyků) zůstávají někdy nesklonné. Dnes jsme však svědky toho, že se ve veřejném diskursu neskloňují ani výrazy, jejichž zakončení by to bez potíží umožňovalo, a píše se tedy třeba o *vyznavačích in-line* a *lekcích Nordic walking*. Neskloňování skloňovatelných výrazů se šíří v oblasti vlastních jmen osob: už J. Šimandl upozornil na rozmáhající se neskloňování křestního jména před příjmením (*Steve McQueena*), z vlastní vnímatelské zkušenosti můžu dodat, že nepřechylování a z něj vyplývající neskloňování ženských příjmení může způsobit neskloňování sousedícího příjmení mužského: *film se Sandrou Bullock a Keanu Reeves*.

P. Nejedlý chápe ve své jinak spíše chlácholivé úvaze na téma ohrožení češtiny právě odchylky od flektivní povahy češtiny jako nejvíce znepokojivé. I. Bozděchová uvádí, že analytické pojmenovací konstrukce jsou hojné zejména u odborných pojmenování a že to dokazuje, že analytičnost podporuje významovou přesnost. Domnívám se, že její skutečnou výhodou je leda krátkost a shoda s cizojazyčným územ a že za tuto výhodu platíme nemalou daň v podobě nárůstu nemotivovanosti. Bozděchovou zde uváděný příklad *senior VIP privátní bankéř* není o nic přesnější, než by byl překlad tohoto sousloví do skutečné, flektivní češtiny; ale jako podstatné se mi jeví to, že jeho význam nelze odvodit z významů jeho složek v češtině: ani *senior*, ani *bankéř* v něm nejsou užity ve významech odpovídajících jejich slovníkovému zachycení v NASCS, a tak pro toho, kdo anglicky neumí, je spojení sémanticky i gramaticky neprůhledné.

Patrně nejvýrazněji se jmenované gramatické posuny projevují opět ve sféře propriální a kombinují se tam různými způsoby s dalšími anglicizačními postupy. Např. pražský dopravní podnik provozuje o víkendech a svátcích *cool tour linku*, jejíž název je složen z čistě anglické nominální skupiny a českého substantiva, jemuž ona nominální skupina tvoří anteponovaný specifikační přívlastek. Zvuková podoba názvu má snad asociovat i zaměření linky na kulturní instituce, patrně kupodivu v němčině (*die Kultur*).

Zaslíbenou zemí strukturní anglicizace je reklama. Dříve bylo obvyklé, že firemní název (značka), tzn. vlastní jméno v nominativu, následoval až po obecném jméně: *v obchodním domě Kotva*. Dnes se vedle této struktury prosazují dvě struktury konkurenční. Zaprvé se obecné jméno vynechává, avšak firemní název se chová, jako by tam bylo, tj. zůstává neměnný: *od Schwarzkopf; s Winterthur; v Kika*. Zadruhé se čím dál častěji užívá opačného pořadí, tj. firemní název se objevuje před obecným jménem: *v Albert hypermarketech; u Allianz pojišťovny*.² Z hlediska informační výstavby výpovědi je to přitom vlastně nelogické, protože důraz je v češtině na tom slově, které stojí na konci spojení. Předřazování nesklonovaného chrématonyma před druhové označení (tzv. nominativ značkový) je dnes již masové; komu ještě napadne, že v „normální“ češtině by spojení *TYGR MYČKA* mělo označovat tygra, který se jmenuje Myčka, a ne myčku, která má nějaký (blíže neurčený) vztah k tygrovi? (Tento nápis nad myčkami aut u čerpacích stanic Esso byl ovšem již před časem vystřídán nápisem *TIGER WASH*.)

Tento model se pak přenáší ze spojení firemního názvu se jménem označujícím druh objektu (*hypermarket; pojišťovna*) na spojení značky s jinými jmény: *nabídka Škoda náhradních dílů; v Český Telecom extralize* apod. Mluvnicky tradiční je mluvit o *letáku hypermarketu Albert*, avšak v reklamě se můžeme setkat s obráceným *Albert hypermarket letákem*. Ale i Teta kartička, Billa kartička, Billa taška...

Inovační postupy se dále navzájem kombinují v případech jako *přednosti Sconto nábytek* (tedy nikoli *přednosti nábytku Sconto, přednosti Sconta*, ba ani *přednosti Sconto nábytku* či *přednosti Sconto*). Jak se lze přesvědčit na uvedených příkladech, při používání těchto typů syntagmat vzrůstá počet jmen v nominativu a spolu s tím i počet slov, jejichž vztah k sousedním slovům není naznačen koncovkou.

Podobně problematická je i účast anteponovaných nesklonných přívlastků v koordinačních syntagmatech: na *light jogurt* i na obraty jako *tenhle jogurt je light* jsme si zvykli, ale jsou stejně

² Konkurenci typů *prášek Persil* a *Persil prášek* v reklamních letácích analyzovala na rozsáhlém materiálovém vzorku L. Nakládalová (2004).

srozumitelná i spojení jako *light i smetanové jogurty / smetanové i light jogurty / jogurty smetanové i light?*

V některých reklamách může syntaktická implicitnost vést až k chybné interpretaci: ve spojení *levné trendy košile* lze interpretovat *trendy* jako substantivum v nominativu plurálu a *košile* jako neshodný přívlastek (korpus SYN2009PUB obsahuje doklad *flóristka popisuje nové trendy podzimní vazby pro letošek*); atd. Notorický je příklad *Zlaté esíčka*: výrobce učinil součástí pojmenování druhu produktu i název produktové řady, jak je to v (nadnárodní) branži obvyklé, a skutečnost, že jde o adjektivum, ho od toho neodradila; jak však svědčí masivní spontánní odpor proti „chybě v koncovce“ v tomto složeném názvu, běžní uživatelé češtiny nejsou (zatím?) s to interpretovat adjektivum před substantivem jinak než jako shodný přívlastek.

Vedle úbytku flektivnosti jsme v současnosti svědky rovněž částečného nahrazování české flexe flexí anglickou, a to v případě lexémů přejímaných zvláště v singulárové i plurálové formě. Slova jako *popstar* nejsou zcela nesklonná, mají v češtině paradigma o dvou tvarech: jeden obsazuje všechny singulárové pozice (zřídka i plurálové), druhý všechny plurálové (*popstars*).

Jak už bylo připomenuto výše, běžně se dnes z angličtiny do češtiny přejímají slovní spojení. Od přejatého sousloví (*set top box*) je pak už jen krůček k hybridnímu sousloví (*call centrum*) a jazykový vývoj dospěl už i k tomu, že se z něj stal model, podle něhož jsou tvořena spojení i z domácích či dávno adaptovaných výrazů. Tento model se uplatňuje např. u názvů uměleckých děl – přinejmenším některá takováto slovní spojení vznikají v češtině jako výsledky otrockých překladů (*Vagina Monology*) –, dále u názvů akcí, výrobků apod.: Pražané v důchodovém věku jezdí hromadnou dopravou na *senior pas* a policisté je instruují o bezpečnosti v rámci *senior akademie*. Gambleři utrácejí peníze v *herna barech*. Na pultech prodejen potravin lze nalézt *sušené proslazené Ananas plátky* a také *ostružiny džem* a *broskve džem* (na týchž výrobcích

bylo uvedeno i slovenské označení *černicový džem*, *broskyňový džem*). Restaurace lákají návštěvníky na to, aby přišli *slavit Kachní játra den*.

Jak se ke vztahu češtiny a angličtiny na českém území staví politika? Jazykový zákon odmítají až na komunisty všechny důležitější politické strany a s čestnou výjimkou Jaroslava Bartoška nejspíš i všichni lingvisté. Poradce bývalého premiéra Grosse Ivan Fišera viděl v dětech z mateřských škol budoucí účastníky trhu práce a chtěl je hlavně naučit anglicky; zavést angličtinu zdarma do všech školek hodlají i pražští zastupitelé za ODS. NERV požaduje, aby se angličtina stala v českých školách povinným prvním cizím jazykem. Školský expert ČSSD Jiří Havel chce zrušit povinnou maturitu z češtiny. MŠMT s rozsáhlým ideologickým týmem z ČSSD a Strany zelených zajímalo donedávna na českém jazyce jen to, aby byl genderově vyvážený. Multikulturní výchova je samozřejmou součástí RVP, ale stačila jediná věta neoblíbeného ministra školství Josefa Dobeše o záměru posílit výchovu vlasteneckou, a v médiích se spustila vpravdě hysterická zesměšňovací kampaň. Žádná veřejně účinná iniciativa vědců za zachování češtiny jako jazyka vědy, analogická německým kampaním ve prospěch akademické němčiny, se neobjevuje.

Kam kráčí čeština? Kazí se? Podléhá cizím módním trendům? Ztrácí své teritorium?

NE! Vyvíjí se, reaguje na společenské změny, odráží kvality české společnosti a v rámci Evropy má budoucnost, která je odvozena od budoucnosti české společnosti.

R. Adam: „Jazyk není pouhým prostředkem komunikace a myšlení. Sdílím s J. Marvanem (2006) představu jazyka – v českých zemích češtiny – jako nedílné součásti životního prostředí, které nás obklopuje a v němž se cítíme doma, a soudím, že cítit se někde doma je jednou ze základních lidských duševních potřeb. I podle I. Vaňkové (2007) je mateřský jazyk v českém obraze světa těsně propojen s pojmy domova, rodiny, dětství a s uspokojením citových potřeb. Čeština je však nejen (mým) jazykem mateřským, nýbrž v českých zemích i jazykem národním. Nevytváří tedy jen podstatnou část domova jednotlivců: plní zároveň funkci integrační a

identifikační, stmeluje české národní společenství a odlišuje ho od jiných, konstituuje naše národní vědomí a kóduje naši kulturu a dějinnou zkušenost. Podle J. Marvana (2006) je čeština – mimo jiné – duchovním pokladem zděděným po předcích, o nějž je třeba pečovat.“

LITERATURA

Čechová, Marie, *Řeč o řeči*, Praha: Academia 2012

Čechová, Marie, *Život s češtinou: nomen omen: Češka - češtinářka - Čechová*. Vydání první. Praha: Academia, 2017

Adam, Robert, Anglicizace češtiny a českého komunikačního prostoru. In: Hasil, J. (ed): *Přednášky z 55. běhu Letní školy slovanských studií*. Praha: FF UK, 2012, s. 21–36.
[pdf]

Hasil, Jiří, Vývojové tendence v užívání českého jazyka, in: Hasil, Jiří, Milan Hrdlička (eds.), *Psáno do oblak, Sborník k nedožitým sedmdesátinám prof. Jana Kuklíka*, Karolinum, Praha 2011, s. 293–298

Hasil, Jiří, Čeština v proměnách 20. století, in: kol.: *Přednášky z XLVII. běhu Letní školy slovanských studií*, Univerzita Karlova, Praha 2004, s. 53–62

Hasil, Jiří, Český jazyk po vstupu Česka do Evropské unie, in: kol., *Přednášky z XLVIII. běhu Letní školy slovanských studií*, Univerzita Karlova, Praha 2005, s. 25–33

Poslechněte si pořad České televize Historie.cs Náš chrám i naše tvrz – viz:
<https://www.ceskatelevize.cz/ivysilani/10150778447-historie-cs/216452801400014>

Soubor praktických cvičení z morfologie s klíčem

1. Určování slovních druhů a gramatických kategorií souhrnně

Všechny komentáře v klíči lze ověřit v Internetové jazykové příručce a jejím prostřednictvím ve výkladových slovnících českého jazyka (SSČ a SSJČ).

1.1. Určete slovní druh u podtržených slov.

- 1) Nebudu to říkat dvakrát.
- 2) Tolik koček!
- 3) Kolikátého je dnes?
- 4) Slyšeli jsme to už vícekrát. (dvě možnosti)
- 5) Dosud nikdo, dokonce ani on. (dvě možnosti)
- 6) Spočítal všechno kromě dvou příkladů.
- 7) Jan Železný patří mezi trojnásobné mistry světa v hodu oštěpem.
- 8) V kolika knihách jste našel tiskové chyby?
- 9) Po několika měsících se cítila zotavená a šťastná.
- 10) Běžec Emil Zátopek byl také několikanásobným olympijským vítězem.
- 11) Nejspíše se zmýlil. (dvě možnosti)
- 12) Přišlo mnoho studentů.
- 13) Mnoho mluví a málo pracuje.
- 14) Jaký je život se čtyřmi dětmi?
- 15) Je to život, o jakém se vám ani nezdálo.
- 16) Není mu rady, ani pomoci.
- 17) Zaujal ji jeho šarm, nikoli jeho postavení
- 18) Právě o tobě přemýšlím.
- 19) Právě to jsem chtěla říct. (dvě možnosti)
- 20) Víím to zcela jistě.
- 21) Je to jistě on. (dvě možnosti)
- 22) Pravděpodobně nic neví. (dvě možnosti)

1.2. Určete slovní druh u všech slov.

- 1) Není nutno, aby bylo přímo veselo. Hlavně nesmí býti smutno, natož aby se brečelo.
- 2) Je mi úzko, je mi zima.
- 3) Jsme velmi znepokojeni.
- 4) Předpokládám, že jste se již vrátili.
- 5) Jsme naprosto zdraví.
- 6) Filmaři tak museli svá díla promýšlet se zřetelem k omezením a požadavkům vládnoucího režimu.
- 7) Možná jde dokonce o omezování osobní svobody.
- 8) Opět začal s dotazy ohledně jejího zavraždění.
- 9) V porovnání s tamějšími poměry je zdejší situace lepší.
- 10) Nic nového. Právě to jsem chtěla říct.
- 11) Dosud nikdo, dokonce ani on.

1.3. Určete slovní druh u podtržených slov ve větách a v souvětích. Tam, kde jednotlivá slova nejsou podtržena určete slovní druh u všech slov. (Příklady

vybrány z publikace Čechová, M. et al. (1996). *Komplexní jazykové rozbory*. Praha: SPN – pedagogické nakladatelství., s. 42, 46, 65)

- 1) Rostl jako z vody, a když mu bylo patnáct let, byl už veliký a silný jako táta.
- 2) Honzíkova babička už byla stará a na hlavě nosila šátek. Sundávala si ho jenom tehdy, když šla spát. Honzík měla ráda a dlouho vyhlížela, kdy už tu bude. Konečně vjel vozík na náves. Babička se dívala po Honzíkovi. Jestlipak chlapec opravdu přijel? Najednou se usmála. Honzík byl na vozíku. Seděl vedle dědečka a něco křičel. Punťa přitom štěkal na celou náves.
- 3) Tygr jenom ležel a nikoho si nevšímal. Díval se přes mříže a přes lidi na oblohu a na slunce, v noci na měsíc a na hvězdy a vzpomínal, jaké to bylo, když byl ještě maličký. Na džungli, na hustou trávu, na maminku tygřici, na svobodu. A měl při tom veliké, převeliké oči. To proto, že mu bylo smutno.

Klíč ke cvičení 1.1.:

- 1) to – zájmeno (ukazovací), dvakrát – číslovka (určitá násobná, příslovečná)
- 2) tolik – číslovka (zájmenná základní)
- 3) dnes – příslovce (času)
- 4) už – dvě možnosti: podle staršího pojetí (SSJČ) vždy příslovce (času), podle novějšího pojetí (SSČ) i částice, pokud jde více než o čas o zdůraznění
- 5) dokonce – dvě možnosti: podle staršího pojetí (SSJČ) příslovce (míry), podle novějšího pojetí (SSČ) částice zdůrazňovací
- 6) kromě – předložka (sekundární/nevlastní vžitá)
- 7) mezi – předložka (sekundární/nevlastní vžitá)
- 8) V – předložka (primární/vlastní), jste našel – sloveso (složený tvar minulého času)
- 9) Po – předložka (primární/vlastní), se cítila – sloveso zvrtné (se – zvrtný formant/morfém)
- 10) také – příslovce (nejspíše zřetele, posouzení typu příslovečného určení je zde obtížné) Podle staršího pojetí (SSJČ) je *také* (synonyma *též*, *rovněž*) vždy příslovce, podle novějšího pojetí (SSČ) může být i částicí, pokud jde o zdůraznění či vytýkání.
- 11) nejspíše – dvě možnosti: podle staršího pojetí (SSJČ) příslovce (asi způsobu), podle novějšího pojetí (SSČ) částice (modální); novější pojetí je pochybné, pokud uvážíme, že částice podléhá stupňování *spíše* – *nejspíše*
- 12) mnoho – ve spojení s počítaným předmětem (*studentů*) číslovka (neurčitá základní)
- 13) mnoho, málo – příslovce (způsobu)
- 14) jaký – zájmeno (tázací)
- 15) o jakém – zájmeno (vztažné, neboť má zde spojovací funkci), ani – částice (zdůrazňovací)
- 16) ani – spojka (souřadící)
- 17) nikoli – částice (záporná)
- 18) právě – příslovce (času, ve smyslu teď)
- 19) právě – dvě možnosti: podle staršího pojetí (SSJČ) vždy příslovce (způsobu, v jiných kontextech i času), podle novějšího pojetí (SSČ) i částice, pokud jde o (způsob) zdůraznění, v časovém smyslu vždy příslovce
- 20) zcela – příslovce (způsobu, příp. míry), jistě – příslovce (způsobu)
- 21) jistě – dvě možnosti: podle staršího pojetí (SSJČ) vždy příslovce (způsobu), podle novějšího pojetí (SSČ) i částice (modální), pokud jde o vyjádření určitosti jako v tomto případě, ve smyslu výše uvedené věty č. 20) vždy příslovce

- 22) pravděpodobně – dvě možnosti: podle staršího pojetí (SSJČ) vždy příslovce (způsobu), podle novějšího pojetí (SSČ) i částice (modální), pokud jde o vyjádření významu *asi*, *patrně* jako v tomto případě, v případech, kdy se lze ptát otázkou „*Jak?*“, vždy příslovce

Klíč ke cvičení 1.2.: (slovní druhy jsou označeny čísly 1–10, ve speciálních případech následuje komentář)

- 1) *Není(5) nutno(6), aby(8) bylo(5) přímo(6) veselo(6). Hlavně(6) nesmí(5) býti(5) smutno(6), natož(6) aby(8) se brečelo(6).* komentář: Ve zjednodušeném pojetí je *aby* spojka (podřadici). Exaktně však má tento spojovací výraz morfematickou strukturu *a-by*, přičemž spojkou je zde pouze *a*. Ohebný tvar *by* je součástí slovesného tvaru kondicionálu *bylo by*, *brečelo by se*. Cizincům se někdy s trochou lingvodidaktické nadsázky spojky *aby* a *kdyby* interpretují jako „ohebné spojky“. Bohemisté však vědí, že spojky jsou v češtině neohebným slovním druhem, resp. jsou tak koncipovány.
- 2) *Je(5) mi(3) úzko(6), je(5) mi(3) zima(6).*
- 3) *Jsme(5) velmi(6) znepokojeni(6).* komentář: Spojení *jsme znepokojeni* je složený slovesný tvar indikativu přítomného pasiva od lemmatu (tj. základního tvaru) *znepokojit*.
- 4) *Předpokládám(5), že(8) jste se již(6) vrátili(5).* komentář: Spojení *jste se vrátili* je složený slovesný tvar indikativu přeterita aktiva od lemmatu (tj. základního tvaru) *vrátit se*. V případě výrazů *již*, *už* existují dvě možnosti slovnědruhového zařazení: podle staršího pojetí (SSJČ) jde vždy o příslovce (čas), podle novějšího pojetí (SSČ) může být i částice, pokud vyjadřuje více než čas zdůraznění.
- 5) *Jsme(5) naprosto(6) zdrávi(2).* komentář: Tvar *zdrávi* představuje 1. pád množ. čísla jmenného tvaru přídavného jména, jež má v základním složeném tvaru podobu *zdravý*.
- 6) *Filmaři(1) tak(6) museli(5) svá(3) díla(1) promýšlet(5) se zřetelem k(7) omezením(1) a(8) požadavkům(1) vládnoucího(2) režimu(1).* (převzato z ČNK, syn 2020); **komentář:** Příslovce *tak* patří do důležité skupiny tzv. zájmenných příslovců, která nesmíme zaměňovat se zájmeny. Zájmenná příslovce způsobu tvoří jednu tzv. souvztažnou řadu: *jak, tak, takto, nijak, nějak, jaksi, jakkoli(v), všelijak*. Obdobnou souvztažnou řadu tvoří i zájmenná příslovce času, způsobu atd. Sousedí *se zřetelem k* je v současné češtině pojímáno jako jediné slovo (pojmenování), a to předložka sekundární/nevlastní nevžitá. U podstatného jména slovesného *omezení* je možné určit i vid, zde dokonavý. Vid jako slovesná gramatická kategorie totiž zůstává zachován u verbálních substantiv a adjektiv. Oproti tomu u slovesných tvarů minulého času, kondicionálu a opisného pasiva se vyskytuje gramatická kategorie jmenného rodu (*omezila, omezila by, byla omezena*).
- 7) *Možná(6/9) jde(5) dokonce(6/9) o(7) omezování(1) osobní(2) svobody(1).* **komentář:** *Možná* (6/9) je podle staršího pojetí (SSJČ) vždy příslovce (způsobu), podle novějšího pojetí (SSČ) i částice (modální), pokud jde o vyjádření významu *asi*, *patrně*, *snad*. Slovo *dokonce* (6/9) – viz cv. 1.1., 5). U podstatného jména slovesného *omezování* je možné určit i vid, zde nedokonavý.
- 8) *Opět(6) začal(5) s(7) dotazy(1) ohledně(7) jejího(3) zavraždění(1).* **komentář:** Slovo *ohledně* je předložka sekundární/nevlastní nevžitá. U podstatného jména slovesného *zavraždění* je možné určit i vid, zde dokonavý.
- 9) *V porovnání s(7) tamějšími(2) poměry(1) je(5) zdejší(2) situace(1) lepší(2).* **komentář:** Sousedí *v porovnání s* je v současné češtině pojímáno jako jediné slovo (pojmenování), a to předložka sekundární/nevlastní nevžitá.
- 10) *Nic(3) nového(2). Právě(6/9) to(3) jsem chtěla(5) říct(5).* **komentář:** *Nic* je zájmeno záporné. *Právě* (6/9) – viz cv. 1.1., 19). Z hlediska morfologického představuje spojení *jsem chtěla říct* dvě slova, a to oznamovací způsob minulého času modálního slovesa *chtít* a připojený infinitiv *říct*. Ovšem z hlediska syntaktického je spojení *jsem chtěla říct* jediné slovo, jediný větný člen – přísudek slovesný složený.

- 11) Dosud(6) nikdo(3), dokonce(6) ani(9) on(3). **komentář:** *Dosud* je zájmené příslovce času (v odpovědi na souvztažný tázací tvar *dokdy*). *Nikdo* je zájmeno záporné. Slovo *dokonce* (6/9) – viz cv. 1.1.,5). *Ani* je částice, v daném případě zdůrazňovací.

Klíč ke cvičení 1.3.:

- 1) *vody, let, táta* – podst. jm., *veliký, silný* – příd. jm., *mu* – zájmeno, *patnáct* – číslovka, *rostl, bylo, byl* – slovesa, *už* – příslovce, *z* – předložka, *jako, a, když, a, jako* – spojky. (Čechová et al, 1996, s. 44–45)
2) *celou* – příd. jm., *ho, něco* – zájmena, *byla, se dívala* – slovesa, *jenom, tehdy, dlouho, kdy, už, tu, konečně, opravdu, najednou, přitom* – příslovce, *po, vedle* – předložky, *když* – spojka, *jestlipak* – částice. (srov. Čechová et al, 1996, s. 48–49)
3) *nikoho, jaké, mu* – zájmena, *jenom, ještě, proto, smutno* – příslovce, *přes, při* – předložky, *když, že* – spojky, *převeliké* – příd. jm. (srov. Čechová et al, 1996, s. 68)

2. Podstatná jména

2.1. Cvičení:³ Lingvistická analýza podtržených substantivních tvarů (v izolovaných větách)

Proveďte lingvistickou analýzu podtržených substantivních tvarů, tj. určete gramatické kategorie, deklinační/substantivní typ, případně podtyp, typ skloňování a druh skloňování. Rovněž určete, zda jde o substantivizované adjektivum (ano/ne) a v případě, že jde o proprium (vlastní jméno), určete jeho konkrétní druh (antroponymum / theonymum / toponymum / chrématonymum). Údaje vepište do přiložené „Tabulky ke cv. 2.1.“ Začátek tabulky slouží jako vzor.

1) Goticko-renesanční přestavba hradu v Blatné je dílem stavitele Benedikta Rejta. 2) Povědomí o Tatře vzrostlo i díky „Dakaru“, automobilové soutěži, která se po problémech se zajištěním bezpečnosti v Africe nyní jezdí v Jižní Americe. 3) Číše se má k Dionýsovi jako štít k Areovi. 4) Řada pověstí o bohu vína Dionýsovi se váže k jeho funkci patrona vinařů. 5) Byli to andělsky vlídní manželé, živě se zajímající o Dostojevského a Šostakoviče. 6) Skladateli Verdimu se dostalo uznání už za života. 7) Pojedeme na dovolenou. 8) Další hospoda je asi 5 km od Hostinného. 9) Vedoucím jsem o tom už řekl. 10) V rozsáhlém díle se objevují hrdinové různých typů, lupiči, císařové, otroci, světcí, vrazi, vynálezci, děvky, kupci, udavači, umělci a neznámé matky. 11) Vlám Tilly byl naopak idealista, což za dané situace může být ještě horší: jako hluboce věřící katolík si nejdříve přál být jezuitou, ale pak se rozhodl za svou víru bojovat důrazněji. 12) Závislost na ruských oligarších byla jedním z rizik při sjednocování evropských ocelářských firem. 13) Žádní mimozemšťané ani tajné úkryty s létajícími talíři neexistovali. 14) Zákaz prodeje alkoholu mladistvým. 15) Ve vztazích se ženami to neměl lehké. 16) Dozvěděl se všechno, co chtěl vědět, navzdory její snaze vyhnout se odpovědím na otázky. 17) Její otrokyně, téměř výhradně Řekyně, byly tiché, výkonné a vzdělané. 18) Napiju se raději ze sklenice než z láhve. 19) Pódium stálo přesně uprostřed tří hřišť. 20) Hlavu má

³ Při tvorbě cvičení 2.1. byl využit ČNK: Křen, M. – Cvrček, V. – Čapka, T. – Čermáková, A. – Hnátková, M. – Chlumská, L. – Jelínek, T. – Kovářiková, D. – Petkevič, V. – Procházka, P. – Skoumalová, H. – Škrabal, M. – Truneček, P. – Vondříčka, P. – Zasina, A.: *Korpus SYN, verze 8 z 12. 12. 2019*. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2019. Dostupný z WWW: <http://www.korpus.cz> [cit. 02-06-2022]

plnou stereotypů a hotových schémat či vzorců. 21) Závídí hraběti z Kentu jeho vysoké postavení. 22) Na základě předem stanovených kritérií lze provádět analýzu. 23) Kola začala skřípat, nebyla dost promazaná v ložiscích. 24) I přes zálibu ve farmaceutikách si ale mnozí Češi škodlivost jejich nadužívání uvědomují. 25) Proměnil se v monstrum.

**Tabulka ke
cvičení 2.1.**

Studijní opora k předmětu Morfologie oboru Český jazyk a literatura.[illegible]

2.2. Cvičení: Tvoření pádových tvarů substantiv na základě morfologického popisu

Tvořte pádové tvary substantiv na základě morfologického popisu. Doplňte do závorky informaci o jmenném rodu substantiva (mi)/(ma)/(f)/(n).

- 4. p. mn. č. substantiva *kníže*:
- 7. p. j. č. substantiva *dilema*:
- 6. p. mn. č. substantiva *kritérium*:
- 6. p. mn. č. substantiva *lůžko*:
- 2. p. mn. č. substantiva *neutrum*:
- 6. p. mn. č. substantiva *Jeseníky*:
- 1. p. mn. č. substantiva *host*:
- 5. p. j. č. substantiva *mistr*:
- 1. p. mn. č. substantiva *bůh*:
- 6. p. mn. č. substantiva *oligarcha*:
- 7. p. mn. č. substantiva *prodavačka*:
- 7. p. mn. č. substantiva *ruka*:
- 2. p. mn. č. substantiva *mzda*:
- 1. p. mn. č. substantiva *člověk*:
- 3. p. mn. č. substantiva *odpověď*:
- 2. p. j. č. substantiva *církev*:
- 2. p. mn. č. substantiva *lžíce*:
- 2. p. mn. č. substantiva *peníze*:
- 3. p. j. č. substantiva *prodavač*:
- 2. p. mn. č. substantiva *nepřítel*:
- 5. p. j. č. substantiva *bratranec*:
- 5. p. j. č. substantiva *soudce*:
- 2. p. mn. č. substantiva *letišťe*:
- 4. p. j. č. substantiva *kníže*:
- 7. p. mn. č. substantiva *rozhodnutí*:
- 2. p. mn. č. substantiva *paní*:
- 2. p. mn. č. substantiva *pokojská*:
- 3. p. j. č. substantiva *Tolstoj*:
- 3. p. j. č. substantiva *Henry*:

2.3. Tvarotvorný základ u tvarů substantiv. Morfologický rozbor zaměřený na strukturu zakončení tvarotvorného základu a na tvarotvorný formant u substantiv a adjektiv

Morfematický rozbor pro potřeby slovtvorby

té-m-a, té-m-at-u

Afr-i-č-an-ø

Morfematický rozbor pro potřeby morfologie

tém-a, tém-at-u (opakující se konsonantická kmenotvorná příp. -at-)

Afrič-an-ø, -an-a (slovotvorná příp. -an- vymezuje deklinační podtyp)

(Slovotvornou příponu *-stv-(i)* můžeme zvýraznit v případě, že chceme upozornit na důležitou lexikální skupinu v rámci substantivního typu *stavení*. Z morfologických důvodů příponu *-stv-(i)* oddělovat nemusíme, neboť nereprezentuje žádnou morfologickou odlišnost. Slova s tímto zakončením se skloňují zcela stejně jako ostatní neutra daného deklinačního typu.)

2.3.1. Stavba jmenného slovního tvaru ze synchronního hlediska⁴

- U všech substantivních typů kromě typů *kuře* a *téma*:

tvartvorný základ – tvarotvorný formant (deklinační koncovka)

např. žen-a, žen-y, žen-ám, žen-ách, žen-ami, kost-mi, pán-ovi, pán-ové, pán-ům, pán-y, ...

- U substantivních typů *kuře* a *téma* existuje dvojí možné pojetí:⁵

1., exaktnější pojetí:

1a) tvarotvorný základ – konsonantická kmenotvorná přípona – deklinační koncovka

např. kuř-et-e, kuř-et-i, kuř-at-a, kuř-at-ø, kuř-at-ům, kuř-at-ech, tém-at-u, tém-at-a, tém-at-ø, tém-at-ům, tém-at-ech, ...

Tvarotvorný formant je tvořen konsonantickou kmenotvornou příponou a dalším tvarotvorným formantem, který ale nemusíme v synchronním pohledu analyzovat a můžeme jej nazvat deklinační koncovkou.

1b) tvarotvorný základ – deklinační koncovka

Nsg/Asg kuř-e, tém-a

2., zjednodušující pojetí: tvarotvorný základ – tvarotvorný formant (deklinační koncovka)

např. kuř-e, kuř-ete, kuř-eti, kuř-ata, kuř-at-ø, kuř-atům, kuř-atech, tém-a, tém-atu, tém-ata, tém-at-ø, tém-atům, tém-atech, ...

⁴ V indoevropském prajazyce měla většina pádových tvarů trojčlennou stavbu slovního tvaru s opakující se kmenotvornou příponou. Např. u deklinačního typu *žena* (historické a-kmeny) se takováto struktura uchovala ve tvarech Dpl., Lpl. a Ipl.: žen-á-m, žen-á-ch, žen-a-mi. V ostatních tvarech se koncovky srazily do nedělitelné podoby, tzv. komplexního zakončení. Z tohoto důvodu je praktičtější v synchronním smyslu všechny pádové koncovky pojímat jako jednoduté gramatické morfémy, ovšem kromě koncovek zmíněných typů *kuře* a *téma*: žen-ám, žen-ách, žen-ami, ale: kuř-at-ům, kuř-at-ech, kuř-at-y. Nejexaktnější pojetí stavby slovního tvaru Dpl a Lpl u typu *kuře* (i *téma*), které by mohlo být vyžadováno snad jen od doktorandů, by vypadalo následovně: tvarotvorný základ – konsonantická kmenotvorná přípona – vokalizká kmenotvorná přípona – pádová (tvaroslovná) přípona, např. kuř-at-ů-m, kuř-at-e-ch, tém-at-ů-m, tém-at-e-ch.

⁵ Stejnou stavbu slovního tvaru obsahující konsonantickou kmenotvornou příponu mají také relikty původně samostatných deklinačních typů *břímě/břemeno* a *kámen* (*břím-ě/břem-en-o*, *kám-en-ø*). Vzhledem k jejich přechodu k deklinačním typům *město* a *hrad* lze původní konsonantickou kmenotvornou příponu *-en-* v synchronním smyslu pojímat i jako součást tvarotvorného základu.

- U složených adjektiv (a tudíž i substantivizovaných adjektiv) rovněž existuje dvojí možné pojetí:

1., exaktnější pojetí:

tvarotvorný základ – adjektivní kmenotvorná přípona – tvaroslovná zájmenná přípona

(tj. pádová přípona zájmenného skloňování)

mlad-é-ho, jarn-í-ho, mlad-é-mu, jarn-í-mu, mlad-é-m, jarn-í-m, mlad-ý-m, mlad-ý-ch, jarn-í-ch, mlad-ý-mi, jarn-í-mi

tvarotvorný základ – tvarotvorný formant (atematická adjektivní deklinační koncovka)

mlad-ý, mlad-á, mlad-é, mlad-ou, mlad-í, jarn-í

2., zjednodušující pojetí: tvarotvorný základ – tvarotvorný formant (deklinační koncovka)

např. mlad-ého, jarn-ího, mlad-ému, jarn-ímu, mlad-ém, jarn-ím, mlad-ým, mlad-ých, jarn-ích, mlad-ými, jarn-ími, mlad-ý, mlad-á, mlad-é, mlad-ou, mlad-í, jarn-í

2.3.2. Cvičení: Určování tvarotvorného základu a tvarotvorného formantu

U uvedených substantiv určete tvarotvorný základ a tvarotvorný formant. Tvarotvorný základ podtrhněte a tvarotvorný formant oddělte pomlčkou. Nulový tvarotvorný formant (nulovou koncovku) označte symbolem -ø.

Vzor: *Angličan, Angličané, Angličanech: Angličan-ø, Angličan-é, Angličan-ech*

centrum, centra, center, centrech: centr-um, centr-a, center-ø, centr-ech

- 1) občan, občané, občanům
- 2) učitel, učitelé, učitelích
- 3) mechanismus, mechanismu, mechanismem
- 4) turista, turisté, turistům
- 5) kolega, kolegové, kolegů, kolezích
- 6) lůžko, lůžka, lůžek, lůžkách
- 7) středisko, středisku, středisek, střediscích
- 8) letiště, letišti, letišť
- 9) rozhodnutí, rozhodnutím, rozhodnutími
- 10) ulice, ulic, ulicích
- 11) kolegyně, kolegyně, kolegyněmi
- 12) radost, radosti, radostmi

2.3.3. Cvičení: Určování finální slovotvorné přípony v rámci tvarotvorného základu

U uvedených substantiv pomlčkou rozdělte podtržený tvarotvorný základ na slovotvorný základ a finální slovotvornou příponu (slovotvorný sufix). Tvarotvorný formant oddělte další pomlčkou. Nulový tvarotvorný formant (nulovou koncovku) označte symbolem -ø.

Vzor: *Afričan, Afričané, Afričanech*: Afrič-an-ø, Afrič-an-é, Afrič-an-ech

centrum, centra, center, centrech: centr-um, centr-a, center-ø, centr-ech (Zde žádná slovotvorná přípona není, tudíž ji nelze oddělit. Mezi následujícími řádky 1)–12) je jen jeden takovýto případ.)

- 1) občan, občané, občanům
- 2) učitel, učitelé, učitelích
- 3) mechanismus, mechanismu, mechanismem
- 4) turista, turisté, turistům
- 5) kolega, kolegové, kolegů, kolezích
- 6) lůžko, lůžka, lůžek, lůžkách
- 7) středisko, středisku, středisek, střediscích
- 8) letiště, letišti, letišť
- 9) rozhodnutí, rozhodnutím, rozhodnutími
- 10) ulice, ulic, ulicích
- 11) kolegyně, kolegyně, kolegyněmi
- 12) radost, radosti, radostmi

Komentář: Oddělené slovotvorné přípony u uvedených slov jsou důležité z hlediska morfologie, neboť tyto přípony vymezují deklinační podtypy (podvzory). Např. deklinační podtyp obč-an-ø se liší od hlavního typu (vzoru) pán-ø tím, že v 1. pádě množ. č. má stylisticky rozlišenou tvarovou dubletu obč-an-é/obč-an-i, zatímco hlavní vzor pán-ø má ve stejném tvaru stylisticky nerozlišenou a morfologicky jinou tvarovou dubletu pán-ové/pán-i.

Klíč ke cvičení 2.1.

Studijní opora k předmětu Morfologie oboru Český jazyk a literatura.

podtržený substantivní tvar	jmenný rod	číslo	pád	deklační typ	případný deklinační podtyp	typ skloňování: jmenné / složené / zájmenné	druh skloňování: tvrdé / měkké / smíšené – měkké + tvrdé	substantivizované adjektivum (ano/ne)	případný druh propria
(v) Blatné	žen.	jedn.	6.	vrátná	x	složené	tvrdé	ano	toponymum
stavitele	muž. živ.	jedn.	2.	muž	učitel	jmenné	měkké	ne	x(apelativum)
(o) Tatře	žen.	jedn.	6.	žena	x	jmenné	tvrdé	ne	chrématonymum
(díky) "Dakaru"	muž. neživ.	jedn.	3.	hrad	x	jmenné	tvrdé	ne	chrématonymum
(v) Africe	žen.	jedn.	6.	žena	x	jmenné	tvrdé	ne	toponymum
(k) Areovi	muž. živ.	jedn.	3.	pán	Sokrates	jmenné	tvrdé	ne	theonymum
Dionýsovi	muž. živ.	jedn.	6.	pán	Dionýsos	jmenné	tvrdé	ne	theonymum
(o) Dostojevského	muž. živ.	jedn.	4.	vrátný	x	složené	tvrdé	ano	antroponymum
(o) Šostakoviče	muž. živ.	jedn.	4.	muž	x	jmenné	měkké	ne	antroponymum
skladateli	muž. živ.	jedn.	3.	muž	učitel	jmenné	měkké	ne	x(apelativum)
Verdimu	muž. živ.	jedn.	3.	Vivaldi	x	zájmenné	x	ne	antroponymum
(na) dovolenou	žen.	jedn.	4.	vrátná	x	složené	tvrdé	ano	x(apelativum)
(od) Hostinného	střed.	jedn.	2.	vstupné	x	složené	tvrdé	ano	toponymum
vedoucímu	muž. živ.	jedn.	3.	průvodčí	x	složené	měkké	ano	x(apelativum)
hrdinové	muž. živ.	množ.	1.	předseda	x	jmenné	tvrdé	ne	x(apelativum)
vrazi	muž. živ.	množ.	1.	pán	číšník	jmenné	tvrdé	ne	x(apelativum)
vynálezci	muž. živ.	množ.	1.	soudce	x	jmenné	měkké	ne	x(apelativum)
Vlám	muž. živ.	jedn.	1.	pán	x	jmenné	tvrdé	ne	antroponymum
Tilly	muž. živ.	jedn.	1.	Henry	x	zájmenné	x	ne	antroponymum
jezuitou	muž. živ.	jedn.	7.	předseda	turista/husita	jmenné	tvrdé	ne	x(apelativum)
oligarších	muž. živ.	množ.	6.	předseda	kolega	jmenné	tvrdé	ne	x(apelativum)
mimozemšťané	muž. živ.	množ.	1.	pán	občan	jmenné	tvrdé	ne	x(apelativum)
mladistvým	muž. živ.	množ.	3.	vrátný	x	složené	tvrdé	ano	x(apelativum)
(ve) vztazích	muž. neživ.	množ.	6.	hrad	vlak	jmenné	tvrdé	ne	x(apelativum)
snaze	žen.	jedn.	3.	žena	x	jmenné	tvrdé	ne	x(apelativum)
odpovědím	žen.	množ.	3.	kost	myš	jmenné	měkké	ne	x(apelativum)
Řekyně	žen.	jedn.	1.	růže	kolegyně	jmenné	měkké	ne	antroponymum
(ze) sklenice	žen.	jedn.	2.	růže	ulice	jmenné	měkké	ne	x(apelativum)
hřišť	střed.	množ.	2.	moře	letišť	jmenné	měkké	ne	x(apelativum)
schémat	střed.	množ.	2.	téma	x	jmenné	tvrdé	ne	x(apelativum)
hraběti	muž. živ.	jedn.	3.	kuře	kníže	jmenné	smíš.měk/tv.	ne	x(apelativum)
kritérií	střed.	množ.	2.	muzeum	x	jmenné	smíš.měk/tv.	ne	x(apelativum)
(v) ložiscích	střed.	množ.	6.	město	středisko	jmenné	tvrdé	ne	x(apelativum)

(ve)									
farmaceutikách	střed.	množ.	6.	město	antibiotikum	jmenné	tvrdé	ne	x(apelativum)
Češi	muž. živ.	množ.	1.	pán	číšník	jmenné	tvrdé	ne	antroponymum
(v) monstrum	střed.	jedn.	4.	město	centrum	jmenné	tvrdé	ne	x(apelativum)

Klíč ke cvičení 2.2.: (Tvoření pádových tvarů substantiv na základě morfologického popisu)

4. p. mn. č. substantiva *kníže*: **knížata (ma)**
7. p. j. č. substantiva *dilema*: **dilematem (n)**
6. p. mn. č. substantiva *kritérium*: **kritériích (n)**
6. p. mn. č. substantiva *lůžko*: **lůžkách (n)**
2. p. mn. č. substantiva *neutrum*: **neuter (n)**
6. p. mn. č. substantiva *Jeseníky*: **Jeseníkách/Jesenících (mi)**
1. p. mn. č. substantiva *host*: **hosté/hosti (ma)**
5. p. j. č. substantiva *mistr*: **mistře (ma)**
1. p. mn. č. substantiva *bůh*: **boží/bohové (ma)**
6. p. mn. č. substantiva *oligarcha*: **oligarších (ma)**
7. p. mn. č. substantiva *prodavačka*: **prodavačkami (f)**
7. p. mn. č. substantiva *ruka*: **rukama (f)**
2. p. mn. č. substantiva *mzda*: **mezd (f)**
1. p. mn. č. substantiva *člověk*: **lidé/lidi (ma)**
3. p. mn. č. substantiva *odpověď*: **odpovědím (f)**
2. p. j. č. substantiva *církev*: **církve (f)**
2. p. mn. č. substantiva *lžice*: **lžic (f)**
2. p. mn. č. substantiva *peníze*: **peněz (mi)**
3. p. j. č. substantiva *prodavač*: **prodavači/prodavačovi (ma)**
2. p. mn. č. substantiva *nepřítel*: **nepřátel (ma)**
5. p. j. č. substantiva *bratranec*: **bratranče (ma)**
5. p. j. č. substantiva *soudce*: **soudce (ma)**
2. p. mn. č. substantiva *letišť*: **letišť (n)**
4. p. j. č. substantiva *kníže*: **knížete (ma)**
7. p. mn. č. substantiva *rozhodnutí*: **rozhodnutími (n)**
2. p. mn. č. substantiva *paní*: **paní (f)**
2. p. mn. č. substantiva *pokojská*: **pokojských (f)**
3. p. j. č. substantiva *Tolstoj*: **Tolstému (ma)**
3. p. j. č. substantiva *Henry*: **Henrymu (ma)**

Klíč ke cvičení 2.3.2.: (Určování tvarotvorného základu a tvarotvorného formantu)

- 1) občan, občané, občanům: občan-ø, občan-é, občan-ům
- 2) učitel, učitelé, učitelích: učitel-ø, učitel-é, učitel-ích
- 3) mechanismus, mechanismu, mechanismem: mechanism-us, mechanism-u, mechanism-em
- 4) turista, turisté, turistům: turist-a, turist-é, turist-ům
- 5) kolega, kolegové, kolegů, kolezích: koleg-a, koleg-ové, koleg-ů, kolez-ích
- 6) lůžko, lůžka, lůžek, lůžkách: lůžk-o, lůžk-a, lůžek-ø, lůžk-ách

- 7) středisko, středisku, středisek, střediscích: středisk-o, středisk-u, středisek-ø, středisc-ích
- 8) letiště, letišti, letišť: letišt-ě, letišt-i, letišt-ø
- 9) rozhodnutí, rozhodnutím, rozhodnutími: rozhodnut-í, rozhodnut-ím, rozhodnut-ími
- 10) ulice, ulic, ulicích: ulic-e, ulic-ø, ulic-ích
- 11) kolegyně, kolegyň, kolegyněmi: kolegyn-ě, kolegyn-ø, kolegyn-ěmi
- 12) radost, radosti, radostmi: radost-ø, radost-i, radost-mi

Klíč ke cvičení 2.3.3.: (Určování finální slovotvorné přípony v rámci tvarotvorného základu)

- 1) občan, občané, občanům: obč-an-ø, obč-an-é, obč-an-ům
- 2) učitel, učitelé, učitelích: uči-tel-ø, uči-tel-é, uči-tel-ích
- 3) mechanismus, mechanismu, mechanismem: mechan-ism-us, mechan-ism-u, mechan-ism-em
- 4) turista, turisté, turistům: tur-ist-a, tur-ist-é, tur-ist-ům
- 5) kolega, kolegové, kolegů, kolegích: koleg-a, koleg-ové, koleg-ů, kolez-ích (zde finální slovotvorná přípona není)
- 6) lůžko, lůžka, lůžek, lůžkách: lůž-k-o, lůž-k-a, lůž-ek-ø,⁶ lůž-k-ách
- 7) středisko, středisku, středisek, střediscích: střed-isk-o, střed-isk-u, střed-isek-ø, střed-isc-ích⁷
- 8) letiště, letišti, letišť: let-išt-ě, let-išt-i, let-išt-ø
- 9) rozhodnutí, rozhodnutím, rozhodnutími: rozhodnu-t-í, rozhodnu-t-ím, rozhodnu-t-ími⁸
- 10) ulice, ulic, ulicích: ul-ic-e, ul-ic-ø, ul-ic-ích⁹
- 11) kolegyně, kolegyň, kolegyněmi: koleg-yn-ě, koleg-yn-ø, koleg-yn-ěmi
- 12) radost, radosti, radostmi: rad-ost-ø, rad-ost-i, rad-ost-mi

⁶ Student se zájmem o jazyk si položí otázku, proč tvoří vkladná samohláska *-e-* součást slovotvorné přípony, a nikoliv kořenného morfu. Slovtvorná přípona *-k-(o)* měla totiž v praslovanštině podobu *-ѣk-(o)* a tvar Gpl *lůžek* měl kdysi podobu *lož-ѣk-ѣ*. Při zániku jerů tedy dle Havlíkova pravidla vznikl bezkoncovkový Gpl *lůž-ek-ø*.

⁷ Slovtvorná přípona u slov typu *středisko* se realizuje v podobě tří alomorfů: *-isk-* / *-isek-* / *-isc-*. Vkladná samohláska *-e-* je zde pokračováním zaniklého jeru obdobně, jak už je vysvětleno v poznámce výše.

⁸ Slovesná (verbální) substantiva typu *rozhodnu-t-í* souvisejí se slovesnými adjektivy typu *rozhodnu-t-ý* a tato substantiva i adjektiva jsou odvozena z tvarů přičestí trpného od slovesa *rozhod-nou-t* (viz kapitoly 2. a 5.). Slovesná kmenotvorná přípona *-nu-* sloves II. třídy tvoří součást slovotvorného základu. Její vydělování má význam pouze u čistě slovesných tvarů, např. výchozího přičestí trpného *rozhod-nu-t-ø*, *rozhod-nu-t-a*, *rozhod-nu-t-i*. Také autoři mluvnic i etymologických slovníků uvádějí finální slovotvorné přípony v podobě *-t-(í)*, *-t-(ý)*, u ostatních slovesných jmen *-n-(í)*, *-n-(ý)*, *příp. -en-(í)*, *-en-(ý)*.

⁹ V etymologických slovnících se dozvíme, že *ulice* je odvozena od slova *úl*, které v indoevropském kontextu souvisí např. také s latinským substantivem *aula*. *Úl* má prapůvodní význam dutiny. Ulice a cesty v pradávých dobách mívaly podobu hlubokého, do bláta vyježděného úvozu, který připomínal dutinu.

3. Určování typů skloňování u jmenných slovních druhů

3.1.a) Určete, který soubor tvarů reprezentuje jmenné – substantivní skloňování, který složené – adjektivní skloňování, který zájmenné skloňování a který smíšené skloňování.

bratrův	kuřata	Vivaldi	mladší	lidé
bratrova	kuřat	Vivaldiho	mladšího	lidí
bratrovu	kuřatům	Vivaldimu	mladšímu	lidem
bratrův	kuřata	Vivaldiho	mladšího	lidi
bratrově	kuřatech	Vivaldim	mladším	lidech
bratrovým	kuřaty	Vivaldim	mladším	lidmi
pokojská	tři	Novákovi	jeden	vstupné
pokojské	tří	Novákových	jednoho	vstupného
pokojské	třem	Novákovým	jednomu	vstupnému
pokojskou	tři	Novákovy	jednoho	vstupné
pokojské	třech	Novákových	jedním	vstupném
pokojskou	třemi	Novákovými	jednom	vstupným
dvoje	čtvery	kolikátý	obě	ruce
dvojích	čtverých	kolikátého	obou	rukou
dvojím	čtverým	kolikátému	oběma	rukám
dvoje	čtvery	kolikátý	obě	ruce
dvojích	čtverých	kolikátém	obou	rukou/-ách
dvojími	čtverými	kolikátým	oběma	rukama

3.1.b) Určete, které soubory tvarů reprezentují zvláštní – duálové skloňování, jež plní v současné češtině funkci plurálu.

3.2. Uvedené soubory reprezentují smíšené skloňování: smíšené jmenné (tvrdé + měkké), smíšené (jmenné tvrdé + složené, tj. adjektivní, tvrdé), smíšené (zájmenné měkké jako *naše, moje* + složené, tj. adjektivní, měkké) a smíšené (zájmenné tvrdé jako *ty, všechny, jedny* + složené, tj. adjektivní, tvrdé). Určete u všech jednotlivých pádových tvarů, o jaké skloňování u dotyčného tvaru přesně jde (jmenné/adjektivní, tvrdé/měkké).

Vzor:

matčini – jmenné tvrdé, typ *šťastni, zdrávi, rádi, nadšeni*, stejně jako *(To jsou) páni*.

matčiných – složené, tj. adjektivní tvrdé, vzor *mladý, -á, -é*, jako *mladých*

matčiným – složené, tj. adjektivní tvrdé, vzor *mladý, -á, -é*, jako *mladým*

matčiny – jmenné tvrdé, stejně jako *(Vidím) pány*.

matčiných – složené, tj. adjektivní tvrdé, vzor *mladý, -á, -é*, jako *mladých*

matčinými – složené, tj. adjektivní tvrdé, vzor *mladý, -á, -é*, jako *mladými*

smíšené skloňování (jmenné tvrdé + adjektivní, tj. složené, tvrdé)

bratrův
bratrova
bratrovu
bratrův
bratrově
bratrovým

Novákovi
Novákových
Novákovým
Novákovy
Novákových
Novákovými

dvoje
dvojích
dvojím
dvoje
dvojích
dvojími

čtvery
čtverých
čtverým
čtvery
čtverých
čtverými

muzea
muzeí
muzeím
muzea
muzeích
muzei

den
dne
dni / dnu
den
dni / dnu
dnem

břemeno / břímě
břemena / břemene
břemenu / břemeni
břemeno / břímě
břemenu / břemeni
břemenem

Klíč ke cvičením 3.1.a) a 3.1.b)

bratrův	kuřata	Vivaldi	mladší	lidé
bratrova	kuřat	Vivaldiho	mladšího	lidí
bratrovu	kuřatům	Vivaldimu	mladšímu	lidem
bratrův	kuřata	Vivaldiho	mladšího	lidi
bratrově	kuřatech	Vivaldim	mladším	lidech
bratrovým	kuřaty	Vivaldim	mladším	lidmi
<u>smíšené</u>	<u>jmenné</u>	<u>zájmenné</u>	<u>složené</u>	<u>jmenné</u>
pokojská	tři	Novákovi	jeden	vstupné
pokojské	tří	Novákových	jednoho	vstupného
pokojské	třem	Novákovým	jednomu	vstupnému
pokojskou	tři	Novákovy	jednoho	vstupné
pokojské	třech	Novákových	jedním	vstupném
pokojskou	třemi	Novákovými	jednom	vstupným
<u>složené</u>	<u>jmenné</u>	<u>smíšené</u>	<u>zájmenné</u>	<u>složené</u>
dvoje	čtvery	kolikátý	obě	ruce
dvojích	čtverých	kolikátého	obou	rukou
dvojím	čtverým	kolikátému	oběma	rukám
dvoje	čtvery	kolikátý	obě	ruce
dvojích	čtverých	kolikátém	obou	rukou/-ách
dvojími	čtverými	kolikátým	oběma	rukama
<u>smíšené</u>	<u>smíšené</u>	<u>složené</u>	<u>zájmenné</u>	<u>jmenné</u>

3.1.a): *bratrův* – smíšené (jmenné + složené); *kuřata* – jmenné (v plurálu tvrdé, jako *města*), *Vivaldi* – zájmenné, *mladší* – složené (měkké, jako *jarní*), *lidé* – jmenné (měkké, jako *kosti*), *pokojská* – složené (tvrdé, jako *mladá*), *tři* – jmenné (měkké, jako *kosti*), *Novákovi* – smíšené (jmenné + složené), *jeden* – zájmenné (tvrdé, jako *ten*), *vstupné* – složené (tvrdé, jako *mladé*), *dvoje* – smíšené (tvar *dvoje* lze považovat zájmenný, měkký, jako *moje, naše*, ostatní tvary jsou složené podle vzoru *jarní*), *čtvery* – smíšené (tvar *čtvery* lze považovat za zájmenný, tvrdý, jako *ty, všechny, jedny*, ostatní tvary jsou složené podle vzoru *mladý*), *kolikátý* – složené (tvrdé, jako *mladý*), *obě* – zájmenné (duálové, tvrdé, srov. s tvarem 7.p.mn.č. *těma* v nespis. č.), *ruce* – jmenné (duálové, tvrdé)

3.1.b) Klíč: *obě* a *ruce* (číslovky *dva/dvě* a *oba/obě* mají zájmenné duálové skloňování; tvary *rukám* a *rukách* nejsou duálové, byly přejaty z běžného plurálového skloňování typu *žena*)

Klíč ke cvičení 3.2.:

bratrův – jmenné tvrdé, typ *šťasten, zdráv, rád, nadšen*, stejné jako *(To je) les, ostrov*.

bratrova – jmenné tvrdé, stejné jako *lesa, ostrova*

bratrovu – jmenné tvrdé, stejné jako *lesu, ostrovu*

bratrův – jmenné tvrdé, Mi, tj. mužský rod neživ., stejné jako *(Vidím) les, ostrov*.

bratrově – jmenné tvrdé, stejné jako *lese, ostrově*

bratrovým – složené, tj. adjektivní tvrdé, vzor *mladý, -á, -é*, stejné jako *mladým*

smíšené skloňování (jmenné tvrdé + adjektivní, tj. složené, tvrdé)

Novákovi – jmenné tvrdé, typ *šťastni, zdrávi, rádi, nadšeni*, stejné jako *(To jsou) páni, lvi*.

Novákových – složené, tj. adjektivní tvrdé, vzor *mladý, -á, -é*, jako *mladých*

Novákovým – složené, tj. adjektivní tvrdé, vzor *mladý, -á, -é*, jako *mladým*

Novákovy – jmenné tvrdé, stejné jako *(Vidím) pány, lvy*.

Novákových – složené, tj. adjektivní tvrdé, vzor *mladý, -á, -é*, jako *mladých*

Novákovými – složené, tj. adjektivní tvrdé, vzor *mladý, -á, -é*, jako *mladými*

smíšené skloňování (jmenné tvrdé + adjektivní, tj. složené, tvrdé)

dvoje – zájmenné měkké / nebo i jmenné měkké; stejné jako *(To jsou) dveře, brýle, koleje, stroje /*
nebo i *moje, tvoje, naše, vaše* (Jmenné a zájmenné skloňování se v 1. pádě shoduje.)

dvojích – složené, tj. adjektivní měkké, vzor *jarní, -í, -í*, jako *jarních*

dvojím – složené, tj. adjektivní měkké, vzor *jarní, -í, -í*, jako *jarním*

dvoje – stejné jako tvarově homonymní nominativ

dvojích – složené, tj. adjektivní měkké, vzor *jarní, -í, -í*, jako *jarních*

dvojími – složené, tj. adjektivní měkké, vzor *jarní, -í, -í*, jako *jarními*

smíšené skloňování (jmenné měkké + adjektivní, tj. složené, měkké)

čtvery – zájmenné tvrdé / nebo i jmenné tvrdé; typ *šťastny, zdrávy, rády, nadšeny*, stejné jako *(To jsou) hrady, svetry, ženy, hory /* nebo i *ty, všechny, jedny* (Jmenné a zájmenné skloňování se v 1. pádě shoduje.)

čtverých – složené, tj. adjektivní tvrdé, vzor *mladý, -á, -é*, jako *mladých*

čtverým – složené, tj. adjektivní tvrdé, vzor *mladý, -á, -é*, jako *mladým*

čtvery – stejné jako tvarově homonymní nominativ

čtverých – složené, tj. adjektivní tvrdé, vzor *mladý, -á, -é*, jako *mladých*

čtverými – složené, tj. adjektivní tvrdé, vzor *mladý, -á, -é*, jako *mladými*

smíšené skloňování (jmenné tvrdé + adjektivní, tj. složené, tvrdé)

muzea – jmenné tvrdé, stejné jako *(To jsou) města, centra*.

muzeí – jmenné měkké, stejné jako *moří, polí, srdcí*

muzeím – jmenné měkké, stejné jako *mořím, polím, srdcím*

muzea – jmenné tvrdé, stejné jako *(Vidím) města, centra*.

muzeích – jmenné měkké, stejné jako *mořích, polích, srdcích*

muzei – jmenné měkké, stejné jako *moři, poli, srdci*

smíšené jmenné (tvrdé + měkké)

den – jmenné tvrdé, stejné jako *(To je) hrad, buben, leden*.

dne – jmenné měkké, stejné jako *stroje, klíče*

dni / dnu – dni: jmenné měkké, stejné jako *stroji, klíči /* dnu: jmenné tvrdé, stejné jako *hradu, bubnu, lednu*

den – A=N

dni / dnu – dni: jmenné měkké, stejné jako *stroji, klíči* / dnu: jmenné tvrdé, stejné jako *hradu, bubnu, lednu*

dnem – jmenné tvrdé, stejné jako *hradem, bubnem, lednem*

smíšené jmenné (tvrdé + měkké)

břemeno / břímě – -o: jmen. tvrdé, stej. jako *město, prkno* / -ě: jmen. měkké, stej. jako *štěně, jehně*

břemena / břemene – -a: jmen. tvrdé, stej. jako *města, prkna* / -e: jmen. měkké, stej. jako *moře, poledne*

břemenu / břemeni – -u: jmen. tvrdé, stej. jako *městu, prknu* / -i: jmen. měkké, stej. jako *moři, poledni*

břemeno / břímě – A=N

břemenu / břemeni – L=D

břemenem – jmenné tvrdé, stejné jako *městem, prknem*

smíšené jmenné (tvrdé + měkké)

poledne – jmenné měkké, stejné jako *moře, pole, srdce*

polední – jmenné měkké, stejné jako *moří, polí, srdcí*

poledním – jmenné měkké, stejné jako *mořím, polím, srdcím*

poledne – A=N

polednách / polednech / poledních – -ách: jmenné tvrdé, stejné jako *ženách* / -ech: jmenné tvrdé, stejné jako *městech, prknech* / -ích: jmenné měkké, stejné jako *mořích, polích, srdcích*

poledny – jmenné tvrdé, stejné jako *městy, prkny*

smíšené jmenné (měkké + tvrdé)

4. Slovesa

4.1. Tradiční synchronní rozřazení sloves do slovesných tříd a konjugačních typů (primárně na základě kmene přítomného)¹⁰

4.1.1. Obecná problematika: varianty stavby slovního tvaru u sloves

- **nes-u, nes-ou** = tvarotvorný základ + atematická (jednolitá) koncovka¹¹

Tvarotvorný formant je zde jednočlenný, tj. -u nebo -ou.

- **nes-e-š** = tvarotvorný základ + kmenotvorná přípona (téma) kmene přítomného + tvároslovná přípona (osobní přípona)

Tvarotvorný formant je zde dvojčlenný, tj. -e-š.

- **nes-e-ø** = tvarotvorný základ + kmenotvorná přípona (téma) kmene přítomného + nulová tvároslovná přípona (nulová osobní přípona)

Tvarotvorný formant je zde z hlediska běžného uživatele jednočlenný, tj. -e. Teoreticky je však dvojčlenný, neboť v praslovanštině zde byla přítomna původní osobní přípona 3. os. sg. -tb, která se v rámci slovanských jazyků uchovala v ruštině (*дела-e-m, вид-u-m*) a je mj. přítomna rovněž v latině (*fac-i-t, vid-e-t*). Graficky ji lze vyznačit formou nulového morfému (*děl-á-ø, vid-í-ø, nes-e-ø*).

- **br-á-t, maz-a-t** = tvarotvorný základ + kmenotvorná přípona slovesná kmene minulého + tvarotvorná přípona finální infinitivní (jinými slovy též infinitivní formant)
- **nes-ø-t, péc-ø-t/péc-ø-i** = tvarotvorný základ + nulová kmenotvorná přípona slovesná kmene minulého + tvarotvorná přípona finální infinitivní (jinými slovy též infinitivní formant)

Tvarotvorný formant je zde dvojčlenný a slovní tvar jako celek trojčlenný.

(Při neexaktním simplifikovaném zobrazení, tj. při nevyjádření nulového morfému *nes-t, péc-t/péc-i* by se tvar jevil jako dvojčlenný.)

- **maz-a-l-ø, maz-a-l-a, maz-a-l-o, maz-a-l-i, maz-a-l-y, maz-a-l-a // // maz-á-n-ø, maz-á-n-a, maz-á-n-o, maz-á-n-i, maz-á-n-y, maz-á-n-a**

= tvarotvorný základ + kmenotvorná přípona slovesná kmene minulého + tvarotvorná přípona nefinální přičestí (činného/trpného) + tvarotvorný formant (koncovka) jmenné deklinace (v 1. p. j. č. muž. r. nulová)

- **nes-ø-l-ø, nes-ø-l-a, nes-ø-l-o, nes-ø-l-i, nes-ø-l-y, nes-ø-l-a // // nes-ø-en-ø, nes-ø-en-a, nes-ø-en-o, nes-ø-en-i, nes-ø-en-y, nes-ø-en-a**

¹⁰ Autorem rozřazení slovanských sloves do tříd na základě kmene přítomného je německý indogermanista a slavista August Leskien (1840–1916). V mluvnicích Josefa Dobrovského i Františka Gebauera byla slovesa klasifikována na základě kmene minulého.

¹¹ Výraz atematická znamená, že koncovku nelze rozdělit na dvě části, tj. na kmenotvornou příponu, synonymním termínem téma, a osobní příponu. Je tedy nedělitelná.

= tvarotvorný základ + nulová kmenotvorná přípona slovesná kmene minulého + tvarotvorná přípona nefinální přičestí (činného//trpného) + tvarotvorný formant (koncovka) jmenné deklinace (v 1. p. j. č. muž. r. nulová)

Slovní tvar zde můžeme chápat jako čtyřčlenný.

(Při neexaktním simplifikovaném zobrazení, tj. při nevyjádření nulového morfému na místě chybějící kmenotvorné přípony *nes-l-ø*, *nes-l-a*, *nes-en-ø*, *nes-en-a* atd. by se tvar jevil jako trojčlenný.)

• *nes-ø-ø-ø*, *nes-ø-ø-te*, *nes-ø-ø-me* // // *tisk-n-i-ø*, *tisk-n-ě-te*, *tisk-n-ě-me*

= tvarotvorný základ + kmenotvorná přípona slovesná kmene přítomného + tvarotvorná přípona nefinální imperativu (má podobu samohlásky *-i-* nebo *-e/ě-*) + osobní přípona (ve 2. os. sg. nulová)

Slovní tvar zde můžeme chápat jako čtyřčlenný.

4.1.2. Souhrnné cvičení: Stavba slovního tvaru sloves

Vyjádřete grafickým způsobem stavbu slovního tvaru u následujících slovesných tvarů. Slovesný tvarotvorný základ **podtrhněte**. Tvarotvorný formant rozdělte pomlčkami na kmenotvornou příponu, tvarotvornou příponu (pokud je přítomna) a osobní příponu (nebo jmennou deklinační koncovku – u přičestí). Případný nulový morfém na místě chybějící kmenotvorné přípony, osobní přípony / jmenné deklinační koncovky (u přičestí) označte symbolem *-ø*.

Příklad řešení: mazat, mazal, mazán, mazány; mažu, maže, mažeme > maz-a-t, maz-a-l-ø, maz-á-n-ø, maz-á-n-y; maž-u, maž-e-ø, maž-e-me

vyvézt, vyvezl, vyvezen, vyvezu, vyveze, vyvezeš >

pít, pil, zpít, pije, pijeme, pijete >

očekávat, očekával, očekáván, očekávám, očekává, očekáváte >

odmítnout, odmítl, odmítnut, odmítneš, odmítne, odmítnete >

nést, nesla, nesen, nesou, nese, neseš >

pokrýt, pokryl, pokryty, pokryji, pokryje, kryjete >

hledat, hledal, hledán, hledám, hledá, hledáte >

prominout, prominula, prominut, prominu, promine, promineme >

upéct, upekl, upečeno, upeču, upeče, upečeš >

kupovat, kupovala, kupován, kupuji, kupuje, kupujete >

prosít, prosili, prošen, prosím, prosí, prosíme >

vázat, vázal, vázána, vážu, váže, vážete >

vybrat, vybrala, vybrán, vyberou, vybere, vyberete >

vytisknout, vytiskl, vytištěna, vytisknu, vytiskne, vytiskneme >

vidět, viděla, viděn, vidím, vidí, vidíš >

studovat, studovali, studován, studují, studuje, studujete >

umýt, umyla, umyto, umyji, umyje, umyjeme >

dělat, dělal, dělán, dělám, dělá, děláte >

dělit, dělil, dělen, dělím, dělí, dělíš >

rozhodnout, rozhodl, rozhodnut, rozhodnu, rozhodne, rozhodnete >

4.2. Cvičení: Tvoření slovesných tvarů na základě gramatického popisu

Dejte podtržená slovesa do předepsaného tvaru.

vzor: uvidět – 1.osoba, č. jednotné, čas budoucí, způsob oznamovací, vid dokonavý, slovesný rod činný → **uvidím**

- 1) podívat se – 3.osoba, č. množné, čas budoucí, způsob oznamovací, vid dokonavý, slovesný rod činný:
- 2) nepochopit – 3.osoba, č. množné, čas budoucí, způsob oznamovací, vid dokonavý, slovesný rod trpný, jmenný rod muž. životný:
- 3) najít – 1.osoba, č. množné, čas přítomný, způsob podmiňovací, vid dokonavý, sloves. rod činný, jmenný rod muž. životný:
- 4) sníst – 2.osoba, č. množné, čas přítomný, způsob rozkazovací, vid dokonavý, sloves. rod činný:
- 5) unést – 1.osoba, č. množné, čas přítomný, způsob podmiňovací, vid dokonavý, sloves. rod trpný, jmenný rod ženský:
- 6) přečíst si – 1.osoba, č. množné, čas přítomný, způsob rozkazovací, vid dokonavý, sloves. rod činný:
- 7) začít – 1.osoba, č. množné, čas budoucí, způsob oznamovací, vid dokonavý, sloves. rod činný:
- 8) nedokázat – 3.osoba, č. jednotné, čas minulý, způsob oznamovací, vid dokonavý, slovesný rod trpný, jmenný rod ženský:
- 9) psát – 2.osoba, č. jednotné, čas budoucí, způsob oznamovací, vid nedokonavý, sloves. rod činný:
- 10) vyprat – 2.osoba, č. jednotné, čas přítomný, způsob podmiňovací, vid dokonavý, sloves. rod činný, jmenný rod ženský:
- 11) vzpomenout si – 2.osoba, č. množné, čas minulý, způsob oznamovací, vid dokonavý, slovesný rod činný, jmenný rod ženský (vykání):

- 12) neodmítnout – 2. osoba, č. množné, čas budoucí, způsob oznamovací, vid dokonavý, slovesný rod činný:
- 13) připravovat se – 2. osoba, č. jednotné, čas budoucí, způsob oznamovací, vid nedokonavý, sloves. rod činný:
- 14) mýt se – 2. osoba, č. jednotné, čas minulý, způsob oznamovací, vid nedokonavý, sloves. rod činný, jmenný rod mužský:
- 15) vypít – 2. osoba, č. jednotné, čas minulý, způsob oznamovací, vid dokonavý, sloves. rod činný, jmenný rod ženský:
- 16) vysvětlit – 3. osoba, č. jednotné, čas minulý, způsob oznamovací, vid dokonavý, sloves. rod trpný, jmenný rod střední:
- 17) postarat se – 1. osoba, č. jednotné, čas minulý, způsob oznamovací, vid dokonavý, sloves. rod činný, jmenný rod ženský:
- 18) nedostat – 2. osoba, č. množné, čas přítomný, způsob podmiňovací, vid dokonavý, sloves. rod činný, jmenný rod ženský (vykání):
- 19) zapomenout – 3. osoba, č. množné, čas budoucí, způsob oznamovací, vid dokonavý, sloves. rod trpný, jmenný rod střední:
- 20) ztratit – 2. osoba, č. množné, čas přítomný, způsob podmiňovací, vid dokonavý, sloves. rod trpný, jmenný rod mužský životný:
- 21) rozzlobit se – 3. osoba, č. jednotné, čas budoucí, způsob oznamovací, vid dokonavý, sloves. rod činný:
- 22) zvyknout si – 3. osoba, č. množné, čas minulý, způsob oznamovací, vid dokonavý, sloves. rod činný, jmenný rod mužský životný:
- 23) podvést – 1. osoba, č. jednotné, čas minulý, způsob oznamovací, vid dokonavý, sloves. rod trpný, jmenný rod mužský životný:
- 24) navečeřet se – 2. osoba, č. jednotné, čas minulý, způsob oznamovací, vid dokonavý, sloves. rod činný, jmenný rod mužský životný:
- 25) spolehnout se – 2. osoba, č. jednotné, čas přítomný, způsob podmiňovací, vid dokonavý, sloves. rod činný, jmenný rod ženský:
- 26) nevzít si – 2. osoba, č. množné, čas minulý, způsob oznamovací, vid dokonavý, sloves. rod činný, jmenný rod mužský životný (vykání):
- 27) okopírovat – 3. osoba, č. množné, čas přítomný, způsob podmiňovací, vid dokonavý, sloves. rod trpný, jmenný rod mužský neživotný:
- 28) zapamatovat si – 2. osoba, č. jednotné, čas přítomný, způsob rozkazovací, vid dokonavý, sloves. rod činný:
- 29) potkat – 1. osoba, č. jednotné, čas budoucí, způsob oznamovací, vid dokonavý, sloves. rod činný:
- 30) omluvit – 3. osoba, č. množné, čas budoucí, způsob oznamovací, vid dokonavý, sloves. rod trpný, jmenný rod ženský:
- 31) nezhoršovat se – 3. osoba, č. jednotné, čas budoucí, způsob oznamovací, vid nedokonavý, sloves. rod činný:
- 32) zavřít – 1. osoba, č. jednotné, čas minulý, způsob oznamovací, vid dokonavý, sloves. rod trpný, jmenný rod ženský:
- 33) vypínat – 1. osoba, č. jednotné, čas přítomný, způsob oznamovací, vid nedokonavý, slovesný rod činný:

4.3. Cvičení: Lingvistická analýza identifikovaných slovesných tvarů v textu: Určování slovesných gramatických kategorií, slovesné třídy a slovesného typu (vzoru).

Nalezněte ve větách všechny slovesné tvary a proveďte lingvistickou analýzu těchto slovesných tvarů.

Poznámka: Složené slovesné tvary analyzujte pouze jako celek, tj. jako jeden složený určitý tvar významového slovesa. (Neanalyzujte zvlášť jednotlivé části složených tvarů.)

Vzor: viz Tabulka ke cv. 4.3.

- 1) Vyrostl zde dub.
- 2) Účastníci se scházejí v nejvyšším patře budovy.
- 3) Byly by nám kladeny nepřijatelné podmínky.
- 4) Rutt sám udal 17 českých lidí, z nichž většina byla zavlčena do koncentráků.
- 5) Za sedačkou jsem měl připravenou tlakovou láhev pro případ nouze.
- 6) Strašně se těším na pražský turnaj, až se budu prát o další krásný pohár.
- 7) Okamžitě sem pojd' a otevři ty dveře!
- 8) Jakmile máte možnost, otvírejte okna dokořán!
- 9) Byli jsme odmítnuti.
- 10) A pak se závěsy rozhrnou a vejde vysoká štíhlá žena.
- 11) Jejich děti budou přijaty do mateřské školy jen na jeden školní rok.
- 12) Adam si mnul obličej rukama, jako by se myl bez vody.
- 13) Kolik už mají upečeno vánočních druhů!
- 14) Přihlaste se do kurzu šití, pletení, vaření nebo něčeho podobného.
- 15) Vaše vtipy nebyly pochopeny.
- 16) Nebyli byste zřejmě správně pochopeni.
- 17) Kdybychom od ledna zdražovali, vytvářeli bychom tím neřešitelnou situaci.
- 18) Přiznám se, že nerozumím.
- 19) Chce-li, může přijít.
- 20) Byla bych velmi ráda.
- 21) Když máte památky dobře zmapovány, tak je můžete do budoucna i chránit.
- 22) Vím, že pracuješ pro císařovnu.
- 23) Napsal byste do své knihy teď s odstupem dvaceti let něco jinak?

Tabulka ke cvičení 4.3.:

Soubor cvičení z morfologie s klíčem a s výkladem vybraných pasáží

Studijní opora k předmětu Morfologie oboru Český jazyk a literatura

[illegible]

Další charakteristiky: 1 – tvar jednoduchý, 2 – tvar složený s pomocným slovesem, 3 – tvar složený zvrtný, 4 – nepravidelné sloveso, 5 – posesivní rezultativ

Klíč ke cvičení 4.1.2. – Souhrnné cvičení: (Stavba slovního tvaru sloves)

vyváz-o-t, vyvez-o-l-o, vyvez-o-en-o, vyvez-u, vyvez-e-o, vyvez-e-š

pi-o-t, pi-o-l, zpi-o-t, pi-je-o, pi-je-me, pi-je-te

očekáv-a-t, očekáv-a-l-o, očekáv-á-n-o, očekáv-á-m, očekáv-á-o, očekáv-á-te

odmít-nou-t, odmít-o-l-o, odmít-nu-t-o, odmít-ne-š, odmít-ne-o, odmít-ne-te (lze i odmít-n-e-o, odmít-n-e-te)

nes-o-t, nes-o-l-a, nes-o-en-o, nes-ou, nes-e-o, nes-e-š

pokry-o-t, pokry-o-l-o, pokry-o-t-y, pokry-j-i, pokry-je-o, kry-je-te

hled-a-t, hled-a-l-o, hled-á-n-o, hled-á-m, hled-á-o, hled-á-te

promi-nou-t, promi-nu-l-a, promi-nu-t-o, promi-n-u, promi-ne-o, promi-ne-me (lze i promi-n-e-o, promi-n-e-me)

upéc-o-t, upek-o-l-o, upeč-o-en-o, upeč-u, upeč-e-o, upeč-e-š

kup-ova-t, kup-ova-l-a, kup-ová-n-o, kup-uj-i, kup-uje-o, kup-uje-te¹²

pros-i-t, pros-i-l-i, proš-o-en-o, pros-í-m, pros-í-o, pros-í-me

váz-a-t, váz-a-l-o, váz-á-n-a, váž-u, váž-e-o, váž-e-te

vybr-a-t, vybr-a-l-a, vybr-á-n-o, vyber-ou, vyber-e-o, vyber-e-te

vytisk-nou-t, vytisk-o-l-o, vytišt-o-ě-n-a, vytisk-n-u, vytisk-ne-o, vytisk-ne-me (lze i vytisk-n-e-o, vytisk-n-e-me)

vid-ě-t, vid-ě-l-a, vid-ě-n-o, vid-í-m, vid-í-o, vid-í-š

stud-ova-t, stud-ova-l-i, stud-ová-n-o, stud-uj-í, stud-uje-o, stud-uje-te

umý-o-t, umy-o-l-a, umy-o-t-o, umy-j-i, umy-je-o, umy-je-me

¹² U sloves III. třídy typu *kupovat*, existuje i další správná, exaktnější možnost popisu stavby slovního tvaru *kup*-ov-a-t, *kup*-ov-a-l-a, *kup*-ov-á-n-o, *kup*-u-j-i, *kup*-u-j-e-o, *kup*-u-j-e-te, jež se opírá o poznatky z historické mluvnice, viz a srov. oddíl 5.1.4. Při slovotvorné analýze slov jako *mil-ov-ník* či *u-by-t-ov-n-a* zjišťujeme, že zde figuruje samostatný morf mající podobu pouhé první části současné kmenotvorné přípony. O skutečnosti, že kmenotvorná přípona *-ov-a-* je složena ze dvou částí, bychom měli proto vědět.

děl-a-t, děl-a-l-ø, děl-á-n-ø, děl-á-m, děl-á-ø, děl-á-te

děl-i-t, děl-i-l-ø, děl-ø-en-ø, děl-í-m, děl-í-ø, děl-í-š >

rozhod-nou-t, rozhod-ø-l-ø, rozhod-nu-t-ø, rozhod-n-u, rozhod-ne-ø, rozhod-ne-te (lze i rozhod-n-e-ø, rozhod-n-e-te)

Klíč ke cvičení 4.2. (Tvoření slovesných tvarů na základě gramatického popisu)

1) podívají se, 2) nebudou pochopeni, 3) našli bychom, 4) sněžte, 5) byly bychom uneseny, 6) přečtíme si, 7) začneme, 8) nebyla dokázána, 9) budeš psát, 10) vyprala bys, 11) vzpomněla jste si, 12) neodmítnete, 13) budeš se připravovat, 14) myl ses, 15) vypila jsi, 16) bylo vysvětleno, 17) postarala jsem se, 18) nedostávala byste, 19) budou zapomenuta, 20) byli byste ztraceni, 21) rozzlobí se, 22) zvykli si, 23) byl jsem podveden, 24) naveččel ses, 25) spolehla by ses, 26) nevzal jste si, 27) byly by okopírovány, 28) zapamatuj si, 29) potkám, 30) budou omluveny, 31) nebude se zhoršovat, 32) byla jsem zavřena, 33) vypínám

Klíč ke cvičení 4.3. (Lingvistická analýza identifikovaných slovesných tvarů v textu: Určování slovesných gramatických kategorií, slovesné třídy a slovesného typu (vzoru).)

- 1) Vyrostl zde dub.
- 2) Účastníci se scházejí v nejvyšším patře budovy.
- 3) Byly by nám kladeny nepřijatelné podmínky.
- 4) Rutt sám udal 17 českých lidí, z nichž většina byla zavlčena do koncentráků.
- 5) Za sedačkou jsem měl připravenu tlakovou láhev pro případ nouze.
- 6) Strašně se těším na pražský turnaj, až se budu prát o další krásný pohár.
- 7) Okamžitě sem pojď a otevři ty dveře!
- 8) Jakmile máte možnost, otvírejte okna dokořán!
- 9) Byli jsme odmítnuti.
- 10) A pak se závěsy rozhrnou a vejde vysoká štíhlá žena.
- 11) Jejich děti budou přijaty do mateřské školy jen na jeden školní rok.
- 12) Adam si mnul obličej rukama, jako by se myl bez vody.
- 13) Kolik už mají upečeno vánočních druhů!
- 14) Přihlaste se do kurzu šití, pletení, vaření nebo něčeho podobného.
- 15) Vaše vtipy nebyly pochopeny.
- 16) Nebyli byste zřejmě správně pochopeni.
- 17) Kdybychom od ledna zdražovali, vytvářeli bychom tím neřešitelnou situaci.
- 18) Přiznám se, že nerozumím.
- 19) Chce-li, může přijít.
- 20) Byla bych velmi ráda.
- 21) Když máte památky dobře zmapovány, tak je můžete do budoucna i chránit.
- 22) Vím, že pracuješ pro císařovnu.
- 23) Napsal byste do své knihy teď s odstupem dvaceti let něco jinak?

Tabulka: Klíč ke cvičení 4.3.

podtržený slovesný tvar	osoba	jmenný rod	číslo	způsob	čas	vid	slovesný rod	třída	typ	další charakteristiky
<u>vyrostl</u>	3.	muž. (neživ.)	j.	oznamovací	minulý	dokonavý	činný	I.	nést/nese	1
<u>se scházejí</u>	3.	x	mn.	oznamovací	přítomný	nedokonavý	činný	IV.	sázet/sází/sázejí	3
<u>byly by</u> <u>klaďeny</u> (podmínky)	3.	žen.	mn.	podmiňovací	přítomný	nedokonavý	trpný	I.	nést/nese	2
<u>udal</u>	3.	muž. (živ.)	j.	oznamovací	minulý	dokonavý	činný	V.	dělat/dělá	1
<u>byla</u> <u>zavlečena</u>	3.	žen.	j.	oznamovací	minulý	dokonavý	trpný	I.	péct/péci/peče	2
<u>jsem měl</u> <u>přípravenu</u>	1.	žen.	j.	oznamovací	minulý	dokonavý	činný	IV.	prosit/prosí	2; 5
<u>se těším</u>	1.	x	j.	oznamovací	přítomný	nedokonavý	činný	IV.	prosit/prosí	3
<u>se budu</u> <u>prát</u>	1.	x	j.	oznamovací	budoucí	nedokonavý	činný	I.	brát/bere	2; 3
<u>pojd'</u>	2.	x	j.	rozkazovací	(přítomný)	nedokonavý	činný	I.	nést/nese	1
<u>otevři</u>	2.	x	j.	rozkazovací	(přítomný)	dokonavý	činný	I.	třít/tře	1
<u>máte</u>	2.	x	mn.	oznamovací	přítomný	nedokonavý	činný	V.	dělat/dělá	1
<u>otvírejte</u>	2.	x	mn.	rozkazovací	(přítomný)	nedokonavý	činný	V.	dělat/dělá	1
<u>byli jsme</u> <u>odmítnuti</u>	1.	muž. (živ.)	mn.	oznamovací	minulý	dokonavý	trpný	II.	tisknout/tiskne	2
<u>se rozhrnou</u>	3.	x	mn.	oznamovací	budoucí	dokonavý	činný	II.	minout/mine	2; 3
<u>vejde</u>	3.	x	j.	oznamovací	budoucí	dokonavý	činný	I.	nést/nese	1
(děti) <u>budou</u> <u>přijaty</u>	3.	žen.	mn.	oznamovací	budoucí	dokonavý	trpný	II.	začít/začne	2
<u>si mnul</u>	3.	muž. (živ.)	j.	oznamovací	minulý	nedokonavý	činný	II.	minout/mine	3
<u>by se myl</u>	3.	muž. (živ.)	j.	podmiňovací	přítomný	nedokonavý	činný	III.	krýt/kryje	2; 3
<u>mají</u> <u>upečeno</u>	3.	střed.	mn.	oznamovací	přítomný	dokonavý	činný	I.	péct/péci/peče	2; 5
<u>přihlaste se</u>	2.	x	mn.	rozkazovací	(přítomný)	dokonavý	činný	IV.	prosit/prosí	3

nebyly pochopeny (vtipy)	3.	muž. (neživ.)	mn.	oznamovací	minulý	dokonavý	trpný	IV.	prosit/prosí	2
nebyli byste pochopeni	2.	muž. (živ.)	mn.	podmiňovací	přítomný	dokonavý	trpný	IV.	prosit/prosí	2
kdybychom zdražovali	1.	muž. (živ.)	mn.	podmiňovací	přítomný	nedokonavý	činný	III.	kupovat/kupuje	2
vytvářeli bychom	1.	muž. (živ.)	mn.	podmiňovací	přítomný	nedokonavý	činný	IV.	sázet/sází/sázejí	2
přiznám se	1.	x	j.	oznamovací	budoucí	dokonavý	činný	V.	dělat/dělá	3
nerozumím	1.	x	j.	oznamovací	přítomný	nedokonavý	činný	IV.	sázet/sází/sázejí	1
chce	3.	x	j.	oznamovací	přítomný	nedokonavý	činný	neprav.		1; 4
může	3.	x	j.	oznamovací	přítomný	nedokonavý	činný	I.	péct/péci/peče	1
přijít	x	x	x	infinitiv	x	dokonavý	činný	I.	nést/nese	1
byla bych	1.	žen.	j.	podmiňovací	přítomný	nedokonavý	činný	neprav.		2; 4
máte zmapovány (památky)	2.	žen.	mn.	oznamovací	přítomný	dokonavý	činný	III.	kupovat/kupuje	2; 5
můžete	2.	x	mn.	oznamovací	přítomný	nedokonavý	činný	I.	péct/péci/peče	1
chránit	x	x	x	infinitiv	x	nedokonavý	činný	IV.	prosit/prosí	1
vím	1.	x	j.	oznamovací	přítomný	nedokonavý	činný	neprav.		1; 4
pracuješ	2.	x	j.	oznamovací	přítomný	nedokonavý	činný	III.	kupovat/kupuje	1
napsal byste	2.	muž. (živ.)	j.	podmiňovací	přítomný	dokonavý	činný	I.	mazat/maže	2

**Další charakteristiky: 1 – tvar jednoduchý, 2 – tvar složený s pomocným slovesem,
3 – tvar složený zvrtný, 4 – nepravdělné sloveso, 5 – posesivní rezultativ**

5. Základní pojmy z oblasti morfologie jmenných slovních druhů – cvičení

česká varianta termínu – adaptované latinské (příp. řecké) synonymum – latinský originál

poznámka: U originálních latinských slov je zde z didaktických důvodů vyznačena délka samohlásek vodorovnými čárkami nad příslušnými grafémy a poloha přízvukné slabiky jejím podtržením. Je třeba počítat s tím, že v originálních latinských textech se délka a přízvuk neoznačují. Původní podoba latinských termínů je uvedena v kulatých závorkách a přepis latinské výslovnosti v hranatých závorkách. Výrazy v závorkách jsou z hlediska přípravy na test a zkoušku nepovinné. Jsou zde uváděny pouze pro dobrovolné zájemce. Naopak adaptované latinské termíny, jež v závorkách nejsou, patří mezi základní povinné učivo.

Cvičení 5.1.: Slovní druhy

Přiřadte k adaptovaným latinským (ve dvou případech řeckým) názvům pro popis slovních druhů odpovídající česká terminologická synonyma a následně seřadte synonymní dvojice označující slovní druhy v obvyklém pořadí:

slovní druh – pars orationis – (pars ōrātiōnis, f. [pars óráciōnis])

_____	– adverbium – (ad <u>verb</u> ium, n.)
_____	– prepozice – (praeposi <u>t</u> iō, f. [prépozició])
_____	– numerale – (numera <u>l</u> e, n.)
_____	– partikule – (parti <u>c</u> ula, f.)
_____	– verbum – (<u>v</u> erbum, n.)
_____	– interjekce – (interi <u>e</u> ctiō, f. [interjekció])
_____	– pronomen – (prōnō <u>m</u> en, n.)
_____	– substantivum – (nō <u>m</u> en substanti <u>v</u> um, n.)
_____	– konjunkce – (coniū <u>n</u> ctiō, f. [konjúnkcíó])
_____	– adjektivum – (nō <u>m</u> en adiecti <u>v</u> um, n.)
_____	– autosémantické slovní druhy
_____	– synsémantické slovní druhy

Cvičení 5.2.: Jmenné gramatické kategorie

Přiřadte k adaptovaným latinským názvům jmenných gramatických kategorií odpovídající česká terminologická synonyma:

jmenný rod – genus – (genus, n., Npl. genera)

_____	– numerus – (n <u>u</u> merus, m.)
_____	– casus [kázus] – (cās <u>u</u> s, m. [kázús])
_____	– maskulinum – (māscu <u>l</u> inum, n.)
_____	– maskulinum animatum – (māscu <u>l</u> inum anim <u>ā</u> tum, n.)
_____	– maskulinum inanimatum – (māscu <u>l</u> inum

inanimātum, n.)

_____	– femininum – (fēminīnum, n.)
_____	– neutrum – (neutrum, n.)
_____	– singulár – (singulāris, m.)
_____	– plurál – (plūrālis, m.)
_____	– duál – (duālis, m.)

Cvičení 5.3.: Názvy pádů

Přiřadte k adaptovaným latinským názvům pádů odpovídající česká terminologická synonyma:

Následně je třeba si položit otázku, zda má takto změněné pořadí pádů svou logiku, zda je možné toto alternativní pořadí pádů logickými argumenty odůvodnit.

1. pád – nominativ – (nōminatīvus, m.)

_____	– akuzativ – (accusatīvus, m.)
_____	– genitiv – (genitīvus, m.)
_____	– dativ – (datīvus, m.)
_____	– lokál – (locālis, m.)
_____	– instrumentál – (īnstrūmentālis, m.)
_____	– vokativ – (vocatīvus, m.)

Cvičení 5.4.: Další vybrané termíny pro popis morfologie jmenných slovních druhů

Přiřadte k adaptovaným latinským (řeckým) termínům odpovídající česká terminologická synonyma:

ohébné slovní druhy – flexivní/flektivní slovní druhy

_____	– flexe – (flexiō, f.)
_____	– (hlásková) alternace
_____	– deklinace – (dēclīnātiō, f. [déklínáció])
_____	– deklinační typ

- _____ – deklinační podtyp
- _____ – deklinační paradigma
- _____ – dubleta
- _____ – plurale tantum/pluralia tantum – (plurāle tantum/plurālia tantum, n.)
- _____ – substantivizované adjektivum

Nápověda: *podvzor skloňování, vzor skloňování, dvojtvár, soubor pádových tvarů*

Cvičení 5.5.: Termíny pro popis morfologie přídavných jmen

Přiřaďte k adaptovaným latinským termínům odpovídající česká terminologická synonyma:

jakostní přídavné jméno – kvalitativní adjektivum

- _____ – relační adjektivum
- _____ – posesivní adjektivum
- _____ – individuálně posesivní adjektivum
- _____ – druhově posesivní adjektivum
- _____ – pozitiv – (gradus positivus, m.)
- _____ – komparativ – (gradus comparativus, m.)
- _____ – superlativ – (gradus superlativus, m.)

Cvičení 5.6.: Morfosyntax

Přiřaďte k adaptovaným latinským termínům odpovídající česká terminologická synonyma:

slovesně-jmenný přísudek – verbálně-nominální predikát

jmenná část slovesně-jmenného přísudku – predikativ – (praedicativum n.)

- _____ – predikát – (praedicatus m.)
- _____ – subjekt – (subiectum n.)
- _____ – objekt – (objectum n.)
- _____ – (attributum n.)

_____	– adverbiale – (adverbiale n.)
_____	– atribut verbální – (attribūtum verbāle n.)
_____	– apozice – (appositiō f.)

Klíč ke cvičení 5.1.: (Slovní druhy)

slovní druh – pars orationis – (pars ōrātiōnis [pars óráciōnis])

- 1) podstatné jméno – substantivum – (nōmen substantīvum)
- 2) přídavné jméno – adjektivum – (nōmen adiectīvum)
- 3) zájmeno – pronomen – (prōnōmen)
- 4) číslovka – numerale – (numerāle)
- 5) sloveso – verbum – (verbum)
- 6) příslovce – adverbium – (adverbium)
- 7) předložka – prepozice – (praepositiō [prépozició])
- 8) spojka – konjunkce – (coniūctiō [konjúnkcíó])
- 9) částice – partikule – (particula)
- 10) citoslovce – interjekce – (interiectiō [interjekcíó])

plnovýznamové slovní druhy – autosémantické slovní druhy (1–6)

neplnovýznamové slovní druhy – synsémantické slovní druhy (7–10)

Klíč ke cvičení 5.2.: (Jmenné gramatické kategorie)

jmenné gramatické kategorie

jmenný rod – genus – (genus)

číslo – numerus – (numerus)

pád – casus [kázus] – (cāsūs [kázús])

mužský rod – maskulinum – (māsculīnum)

mužský rod životný – maskulinum animatum – (māsculīnum animātum)

mužský rod neživotný – maskulinum inanimatum – (māsculīnum inanimātum)

ženský rod – femininum – (fēminīnum)

střední rod – neutrum – (neutrum)

jednotné číslo – singulár – (singulāris)

množné číslo – plurál – (plūrālis)

dvojné číslo – duál – (duālis)

Klíč ke cvičení 5.3.: (Názvy pádů)

1. pád – nominativ – (nōminatīvus)
4. pád – akuzativ – (accusatīvus)
2. pád – genitiv – (genitīvus)
3. pád – dativ – (datīvus)
6. pád – lokál – (locālis)
7. pád – instrumentál – (īnstrūmentālis)
5. pád – vokativ – (vocatīvus)

Klíč ke cvičení 5.4.:

ohybné slovní druhy – flexivní/flektivní slovní druhy

ohýbání – flexe – (flexiō)

hláskové střídání – (hlásková) alternace

skloňování – deklinace – (dēclīnātiō [déklínáció])

vzor skloňování – deklinační typ

podvzor skloňování – deklinační podtyp

(soubor pádových tvarů) – deklinační paradigma

dvojtvár – dubleta

pomnožné podstatné jméno – plurale tantum/pluralia tantum – (plurāle tantum/plurālia tantum)

zpodstatnělé přídavné jméno – substantivizované adjektivum

Klíč ke cvičení 5.5.: (Termíny pro popis morfologie přídavných jmen)

jakostní přídavné jméno – kvalitativní adjektivum

vztahové přídavné jméno – relační adjektivum

přivlastňovací přídavné jméno – posesivní adjektivum

individuálně přivlastňovací přídavné jméno – individuálně posesivní adjektivum

druhově přivlastňovací přídavné jméno – druhově posesivní adjektivum

1. stupeň – pozitiv – (gradus posītīvus)

2. stupeň – komparativ – (gradus comparātīvus)

3. stupeň – superlativ – (gradus superlātīvus)

Klíč ke cvičení 5.6.: (Morfosyntax)

slovesně-jmenný přísudek – verbálně-nominální predikát

jmenná část slovesně-jmenného přísudku – predikativ – (praedicatīvum n.)

přísudek – predikát – (praedicātus m.)

podmět – subjekt – (subiectum n.)

předmět – objekt – (obiectum n.)

přívlastek – atribut – (attribūtum n.)

přísluvečné určení – adverbiale – (adverbiale n.)

doplňek – atribut verbální – (attribūtum verbāle n.)

přístavek – apozice – (appositiō f.)

6. Základní pojmy z oblasti morfologie autosémantických slovních druhů – cvičení – pokračování

Znalost odborné lingvistické terminologie patří k základním požadavkům při studiu jazykovědného oboru. Okruh povinně požadovaných pojmů je zde prezentován částečně formou cvičení, v nichž student doplňuje českou synonymní variantu (či překladový ekvivalent) adaptovaného, v menší míře originálního, latinského, příp. řeckého termínu. Každý student je obeznámen na první přednášce Úvodu do studia českého jazyka s tím, kde významy a výklady pojmů dohledat. Že primárně doporučovaným zdrojem jsou abecední rejstříky mluvnic ČŘJ a PMČ i výkladová část IJP. Slovníky slov cizího původu a specializované slovníky lingvistické terminologie lze doporučit pouze sekundárně, neboť svým zestručněným výkladem mohou být v některých případech zavádějící.

česká varianta termínu – adaptované latinské (příp. řecké) synonymum < latinský (příp. řecký) originál

poznámka: U originálních latinských (příp. řeckých) slov je zde z didaktických důvodů vyznačena délka samohlásek vodorovnými čárkami nad příslušnými grafémy a poloha přízvukné slabiky jejím podtržením. Je třeba počítat s tím, že v autentických latinských textech se délka a přízvuk neoznačují. Původní podoba latinských termínů je uvedena v kulatých závorkách a přepis latinské výslovnosti, pokud se od psané podoby výrazněji liší, v hranatých závorkách. Výrazy v závorkách jsou z hlediska přípravy na test a zkoušku nepovinné. Jsou zde uváděny pouze pro dobrovolné zájemce o hlubší poznání adaptace latinského a řeckého lexika v češtině. Naopak adaptované latinské (příp. řecké) termíny, jež v závorkách nejsou, patří mezi základní povinné učivo.

Cvičení 6.1.: Další vybrané termíny pro popis morfologie ohybných slovních druhů

Přiřaďte k adaptovaným latinským (příp. řeckým) termínům odpovídající česká terminologická synonyma:

ohybný slovní druh – flexivní/flektivní slovní druh < (pars ōrātiōnis flexībilis [pars óráciiōnis flexībilis], f. / Npl.: partēs ōrātiōnis flexībilēs [partēs óráciiōnis flexībilēs])

_____	– morfologie < (morphologia, f. / μορφολογία, f.)
_____	– flexe < (flexiō, f.)
_____	– hlásková/(fonická) alternace
_____	– konsonantická alternace
_____	– vokální alternace
_____	– deklinace < (dēclīnātiō [déklínáció], f.)
_____	– deklinační typ
_____	– deklinační podtyp
_____	– deklinační paradigma < (paradīgma n., < τό παράδειγμα [to paradeigma], n. / Npl.: τὰ παραδείγματα [ta paradeigmata])
_____	– dubleta
_____	– substantivní deklinace
_____	– pronominální deklinace
_____	– adjektivní deklinace
_____	– kombinovaná/smíšená deklinace

Nápověda: *podvzor skloňování, vzor skloňování, dvojtvar, soubor pádových tvarů*

Cvičení 6.2.: Termíny pro morfologicko-lexikální popis podstatných jmen

Přiřaďte k adaptovaným latinským termínům odpovídající česká terminologická synonyma:

pomnožné podstatné jméno – plurale tantum/pluralia tantum < (plurāle tantum, n., Nsg./plurālia tantum, n., Npl.)

_____	– substantivizované adjektivum
-------	--------------------------------

_____	– verbální substantivum
_____	– abstraktum
_____	– kolektivum
_____	– konkrétum
_____	– apelativum
_____	– proprium

Nápověda: *podstatné jméno hromadné*

Cvičení 6.3.: Termíny pro morfologicko-lexikální popis přídavných jmen

Přiřaďte k adaptovaným latinským termínům odpovídající česká terminologická synonyma:

jakostní přídavné jméno – kvalitativní adjektivum

_____	– relační adjektivum
_____	– posesivní adjektivum
_____	– individuálně posesivní adjektivum
_____	– druhově posesivní adjektivum
_____	– verbální adjektivum
_____	– pozitiv < (<u>gradus</u> posit <u>i</u> vus, m.)
_____	– komparativ < (<u>gradus</u> comparāt <u>i</u> vus, m.)
_____	– superlativ < (<u>gradus</u> superlāt <u>i</u> vus, m.)

Cvičení 6.4.: Druhy zájmen

Přiřaďte k adaptovaným i originálním latinským (příp. řeckým) termínům odpovídající česká terminologická synonyma:

zájmeno osobní – x < (prōnōmen persōnāle, n. / Npl.: prōnōmina persōnālia)

_____ – x < (prōnōmen persōnāle reflexivum, n. / Npl.: prōnōmina
persōnālia reflexiva)

_____ – posesivní pronomen/zájmeno < (prōnōmen possesivum, n. /
Npl.: prōnōmina possesiva)

- _____ – demonstrativní pronomen/zájmeno < (prōnōmen
dēmōnstrātīvum, n. / Npl.: prōnōmina dēmōnstrātīva)
- _____ – interrogativní pronomen/zájmeno < (prōnōmen
interrogātīvum, n. / Npl.: prōnōmina interrogātīva)
- _____ – negativní pronomen/zájmeno < (prōnōmen negatīvum, n. /
Npl.: prōnōmina negatīva)
- _____ – x < (prōnōmen indēfīnītum, n. / Npl.: prōnōmina indēfīnīta)
- _____ – x < (prōnōmen relātīvum, n. / Npl.: prōnōmina relātīva)
- _____ – enklitikon, n. / Npl.: enklitika < (ἐνκλιτικον, n. / Npl.:
ἐνκλιτικά)

Cvičení 6.5.: Druhy číslovek

Přiřaďte k originálním latinským termínům odpovídající české terminologické ekvivalenty:

číslovka určitá – x – (numerāle dēfīnītum, n. / Npl. numerālia dēfīnīta)

číslovka určitá základní – x – (numerāle dēfīnītum cardināle, n. / Npl.: numerālia dēfīnīta cardinālia)

číslovka určitá řadová – x – (numerāle dēfīnītum ōrdināle, n. / Npl.: numerālia dēfīnīta ōrdinālia)

číslovka určitá násobná – x – (numerāle dēfīnītum multiplicātīvum, n. / Npl.: numerālia dēfīnīta
multiplicātīva)

číslovka určitá druhová – x – (numerāle dēfīnītum speciāle, n. / Npl.: numerālia dēfīnīta speciālia)

číslovka určitá podílná – x – (numerāle dēfīnītum distribūtīvum, n. / Npl.: numerālia dēfīnīta
distribūtīva)

číslovka zájmenná – x – (numerāle prōnōmināle, n. / Npl.: numerālia prōnōminālia)

_____ – x – (numerāle prōnōmināle cardināle, n. / Npl.: numerālia prōnōminālia
cardinālia)

číslovka zájmenná vztážná – (numerāle prōnōmināle relātīvum, n. / Npl.: numerālia prōnōminālia
relātīva)

_____ – x – (numerāle prōnōmināle ōrdināle, n. / Npl.: numerālia prōnōminālia
ōrdinālia)

- _____ – x – (numerāle prōnōmināle multiplicātīvum, n. /
Npl.: numeralia prōnōminālia multiplicātīva)
- _____ – x – (numerāle prōnōmināle speciāle, n. / Npl.: numeralia prōnōminālia
speciālia)
- _____ – x – (numerāle prōnōmināle distribūtīvum, n. / Npl.: numeralia
prōnōminālia distribūtīva)
- _____ – x – (numerāle indēfīnītum, n. / Npl.: numeralia indēfīnīta)
- _____ – x – (numerāle indēfīnītum cardināle, n. / Npl.: numeralia indēfīnīta
cardinālia)
- _____ – x – (numerāle indēfīnītum ordināle, n. / Npl.: numeralia indēfīnīta
ordinālia)
- _____ – x – (numerāle indēfīnītum multiplicātīvum, n. / Npl.: numeralia indēfīnīta
multiplicātīva)
- _____ – x – (numerāle indēfīnītum speciāle, n. / Npl.: numeralia indēfīnīta
speciālia)
- _____ – x – (numerāle indēfīnītum distribūtīvum, n. / Npl.: numeralia indēfīnīta
distribūtīva)

Cvičení 6.6.: Slovesné gramatické kategorie

Přiřaďte k adaptovaným i originálním latinským termínům odpovídající česká terminologická synonyma:

osoba – persona < (persōna, f.)

číslo – numerus < (numerus, m.)

_____ – modus < (modus, m.)

_____ – tempus < (tempus, n.)

_____ – genus verbi < (genus, Nsg. n. verbī, Gsg. n.)

_____ – aspekt < (aspectus, m.)

osoba:

_____ – x – (persōna prīma, f.)

_____ – x – (persōna secunda [sekunda])

_____ – x – (persōna tertia [tercia])

číslo:

_____ – singulár < (singulāris, m.)

_____ – plurál < (plūrālis, m.)

způsob:

_____ – infinitiv < (infīnītīvus, m.)

_____ – indikativ < (indicātīvus, m.)

_____ – imperativ < (imperātīvus, m.)

_____ – kondicionál < (conditionālis [kondicionālis], m.)

_____ – kondicionál prézentu/přítomný < (conditionālis praesentī)

_____ – kondicionál préterita/minulý < (conditionālis praeteritī)

čas:

_____ – prēzens/Gsg. prézentu < (praesēns [prézéns], m.)

_____ – préteritum < (praeteritum, n.)

_____ – futurum < (futūrum, n.)

slovesný rod:

_____ – aktivum < (genus āctīvum, n.)

_____ – pasivum < (genus passīvum, n.)

_____ – deskriptivní pasivum < (passīvum dēscrīptum, n.)

_____ – reflexivní pasivum < (passīvum reflēxīvum, n.)

vid:

_____ – imperfektivum < (imperfectīvum, n.)

_____ – perfektivum < (perfectīvum, n.)

Cvičení 6.7.: Další vybrané termíny pro popis morfologie sloves

Přiřaďte k adaptovaným latinským termínům odpovídající česká terminologická synonyma:

soubor slovesných tvarů < verbální/slovesné paradigma

- _____ – konjugace < (coniugātiō [konjugáció], f.)
- _____ – konjugační typ
- _____ – syntetická verbální forma / syntetický slovesný tvar
- _____ – analytická verbální forma / analytický slovesný tvar
- _____ – infinitní forma/tvar
- _____ – finitní forma/tvar
- _____ – modální verbum/sloveso
- _____ – tranzitivní verbum/sloveso < (verbum trānsitīvum, n.)
- _____ – intransitivní verbum/sloveso < (verbum intrānsitīvum, n.)
- _____ – reflexivní verbum/sloveso < (verbum reflexīvum, n.)
- _____ – verbální nominální forma/verbální jmenný tvar < (nōmināle, n. / Npl.:
nōminālia)
- _____ – participium aktivní
- _____ – participium pasivní

zpřídavnělé přičestí trpné = přídavné jméno slovesné trpné – pasivní adjektivum verbální

- _____ – (transgresiv přítomný/pro současnost)
- _____ – (transgresiv minulý/pro předčasnost)
- _____ – aktivní verbální adjektivum pro současný děj
- _____ – aktivní verbální adjektivum pro předcházející děj
= adjektivum rezultativní aktivní

Cvičení 6.8.: Druhy příslovcí

Přiřaďte k adaptovaným i originálním latinským termínům odpovídající česká terminologická synonyma:

- _____ – adverbium loci < (adverbium loci [adverbium, Nsg. n. loci, Gsg. m.])
- _____ – adverbium temporis – (adverbium, Nsg. n. temporis, Gsg. n.)

_____ – adverbium modi – (adverbium, Nsg. n. modī, Gsg. m.)

příslovce míry a intenzity – x – (adverbium mēnsūrae [adverbium, Nsg. n. mēnsúré, Gsg. f.])

_____ – x – (adverbium prōnōmināle, n.)

příslovce zájmenné vztažné – x – (adverbium prōnōmināle relātīvum, n.)

Oddíl 6. – Klíč

Klíč ke cvičení 6.1.: (Další vybrané termíny pro popis morfologie ohebných slovních druhů)

ohebné slovní druhy – flexivní/flektivní slovní druhy

ohýbání – flexe – (flexiō)

hláskové střídání – hlásková/fonická alternace

souhláskové střídání – souhlásková/konsonantická alternace

samohláskové střídání – samohlásková/vokalická alternace

skloňování – deklinace – (dēclīnātiō [déklínáció])

vzor skloňování – deklinační typ

podvzor skloňování – deklinační podtyp

(soubor pádových tvarů) – deklinační paradigma

dvojtvár – dubleta

jmenné skloňování – substantivní deklinace/skloňování

zájmenné skloňování – pronominální deklinace/skloňování

složené skloňování – adjektivní deklinace/skloňování

smíšené skloňování – kombinovaná/smíšená deklinace/skloňování

Klíč ke cvičení 6.2.: (Termíny pro morfologicko-lexikální popis podstatných jmen)

pomnožné podstatné jméno – plurale tantum/pluralia tantum – (plurāle tantum/plurālia tantum)

zpodstatnělé přídavné jméno – substantivizované adjektivum

podstatné jméno abstraktní – abstraktum

podstatné jméno hromadné – kolektivum

podstatné jméno konkrétní – konkrétum

podstatné jméno obecné – apelativum

podstatné jméno vlastní – proprium

Klíč ke cvičení 6.3.: (Termíny pro morfologicko-lexikální popis přídavných jmen)

jakostní přídavné jméno – kvalitativní adjektivum

vztahové přídavné jméno – relační adjektivum

přivlastňovací přídavné jméno – posesivní adjektivum

individuálně přivlastňovací přídavné jméno – individuálně posesivní adjektivum

druhově přivlastňovací přídavné jméno – druhově posesivní adjektivum

přídavné jméno slovesné – verbální adjektivum

1. stupeň – pozitiv – (gradus positīvus)

2. stupeň – komparativ – (gradus comparātīvus)

3. stupeň – superlativ – (gradus superlātīvus)

Klíč ke cvičení 6.4.: (Druhy zájmen)

zájmeno osobní – x – prōnōmen persōnāle

zájmeno osobní zvrtné – x – prōnōmen persōnāle reflexīvum

zájmeno přivlastňovací – posesivní zájmeno/pronomen – prōnōmen possesīvum

zájmeno ukazovací – x – prōnōmen dēmōnstrātīvum

zájmeno tázací – x – prōnōmen interrogātīvum

zájmeno záporné – x – prōnōmen negatīvum

zájmeno neurčité – x – prōnōmen indefīnītum

zájmeno vztahné – x – prōnōmen relātīvum

příklonka – Nsg. n. enklitikon, Npl. n. enklitika – (ἐνκλιτικον, ἐνκλιτικα)

Klíč ke cvičení 6.5.: (Druhy číslovek)

číslovka určitá – x – (Nsg. numerāle dēfīnītum, n. / Npl. numerālia dēfīnīta, n.)

dále vždy v závorce u latinského originálu (Nsg. n. / Npl. n.)

číslovka určitá základní – x – (numerāle dēfīnītum cardināle / numerālia dēfīnīta cardinālia)

číslovka určitá řadová – x – (numerāle dēfīnītum ōrdināle / numerālia dēfīnīta ōrdinālia)

číslovka určitá násobná – x – (numerāle dēfīnītum multiplicātīvum / numerālia dēfīnīta multiplicātīva)

číslovka určitá druhová – x – (numerāle dēfīnītum speciāle / numerālia dēfīnīta speciālia)

číslovka určitá podílná – x – (numerāle dēfīnītum distribūtīvum / numerālia dēfīnīta distribūtīva)

číslovka zájmenná – x – numerāle prōnōmināle / numerālia prōnōminālia

číslovka zájmenná základní – x – numerāle prōnōmināle cardināle / numerālia prōnōminālia cardinālia)

číslovka zájmenná vztahná – (numerāle prōnōmināle relātīvum / numerālia prōnōminālia relātīva)

číslovka zájmenná řadová – x – numerāle prōnōmināle ōrdināle / numerālia prōnōminālia ōrdinālia

číslovka zájmenná násobná – x – numerāle prōnōmināle multiplicātīvum / numerālia prōnōminālia multiplicātīva

číslovka zájmenná druhová – x – (numerāle prōnōmināle speciāle / numerālia prōnōminālia speciālia

číslovka zájmenná podílná – x – numerāle prōnōmināle distribūtīvum / numerālia prōnōminālia distribūtīva

číslovka neurčitá – x – numerāle indēfīnītum / numerālia indēfīnīta

číslovka neurčitá základní – x – numerāle indēfīnītum cardināle / numerālia indēfīnīta cardinālia

číslovka neurčitá řadová – x – numerāle indēfīnītum ordināle / numerālia indēfīnīta ordinālia

číslovka neurčitá násobná – x – numerāle indēfīnītum multiplicātīvum / numerālia indēfīnīta multiplicātīva

číslovka neurčitá druhová – x – (numerāle indēfīnītum speciāle / numerālia indēfīnīta speciālia

číslovka neurčitá podílná – x – numerāle indēfīnītum distribūtīvum / numerālia indēfīnīta distribūtīva

Klíč ke cvičení 6.6.: (Slovesné gramatické kategorie)

osoba – persona < (persōna, f.)

číslo – numerus < (numerus, m.)

způsob – modus < (modus, m.)

čas – tempus < (tempus, n.)

slovesný rod – genus verbi < (genus, Nsg. n. verbī, Gsg. n.)

(slovesný) vid – aspekt < (aspectus, m.)

osoba:

1. osoba – x – (persōna prīma, f.)

2. osoba – x – (persōna secunda [sekunda])

3. osoba – x – (persōna tertia [tercia])

číslo:

jednotné číslo – singulár < (singulāris, m.)

množné číslo – plurál < (plūrālis, m.)

způsob:

neurčitý způsob – infinitiv < (īnfīnītīvus, m.)

oznamovací způsob – indikativ < (indicātīvus, m.)

rozkazovací způsob – imperativ < (imperātīvus, m.)

podmiňovací způsob – kondicionál < (conditionālis [kondicionālis], m.)

podmiňovací způsob přítomný – kondicionál prézentu/přítomný < (conditionālis praesentī)

podmiňovací způsob minulý – kondicionál préterita/minulý < (conditionālis praeteritī)

čas:

přítomný čas – prēzens/Gsg. prézentu < (praesēns [prézéns], m.)

minulý čas – prēteritum < (praeteritum, n.)

budoucí čas – futurum < (futūrum, n.)

slovesný rod:

slovesný rod činný – aktivum < (genus āctīvum, n.)

slovesný rod trpný – pasivum < (genus passīvum, n.)

opisný trpný rod – deskriptivní/opisné pasivum < (passīvum dēscriptum, n.)

zvratný trpný rod – reflexivní pasivum < (passīvum reflēxīvum, n.)

vid:

vid nedokonavý – imperfektivum < (imperfectīvum, n.)

vid dokonavý – perfektivum < (perfectīvum, n.)

Klíč ke cvičení 6.7.: (Další vybrané termíny pro popis morfologie sloves)

soubor slovesných tvarů < verbální/slovesné paradigma

časování – konjugace < (coniugātiō [konjugáció], f.)

typ/vzor časování – konjugací typ

jednoduchý slovesný tvar – syntetická verbální forma / syntetický slovesný tvar

složený slovesný tvar – analytická verbální forma / analytický slovesný tvar

neurčitý tvar – infinitní forma/tvar

určitý tvar – finitní forma/tvar

sloveso způsobové – modální verbum/sloveso

sloveso přechodné – tranzitivní verbum/sloveso < (verbum trānsitīvum, n.)

sloveso nepřechodné – intransitivní verbum/sloveso < (verbum intrānsitīvum, n.)

sloveso zvrátané – reflexivní verbum/sloveso < (verbum reflexīvum, n.)

jmenný tvar slovesný – verbální nominální forma/verbální jmenný tvar < (nōmināle, n. / Npl.: nōminālia)

podstatné jméno slovesné – verbální substantivum

příčestí činné – participium aktivní

příčestí trpné – participium pasivní

přídavné příčestí trpné = přídavné jméno slovesné trpné – pasivní adjektivum verbální

přechodník přítomný/pro současnost – (transgresiv přítomný/pro současnost)

přechodník minulý/pro předčasnost – (transgresiv minulý/pro předčasnost)

přídavný přechodník přítomný = přídavné jméno slovesné přítomné činné – aktivní verbální adjektivum pro současný děj

přídavný přechodník minulý = přídavné jméno slovesné minulé činné – aktivní verbální adjektivum pro předcházející děj/adjektivum rezultativní aktivní

Klíč ke cvičení 6.8.: (Druhy příslovčí)

příslovce místa – adverbium loci < (adverbium locī [adverbium, Nsg. n. locí, Gsg. m.])

příslovce času – adverbium temporis – (adverbium, Nsg. n. temporis, Gsg. n.)

příslovce způsobu – adverbium modi – (adverbium, Nsg. n. modī, Gsg. m.)

příslovce míry a intenzity – x – (adverbium mēnsūrae [adverbium, Nsg. n. mēnsúré, Gsg. f.])

zájmenné příslovce – x – (adverbium prōnōmināle, n.)

příslovce zájmenné vztahné – x – (adverbium prōnōmināle relātīvum, n.)

Další doporučená literatura:

Adam, Robert. *Příručka k morfologii češtiny: výklad a cvičení s řešeními*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2022.

Čermák, František. *Jazyk a jazykověda. Přehled a slovníky*. Praha: Karolinum, 2001.

Holub, Josef – Kopečný, František. *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: Státní nakl. učebnic v Praze, 1952.

Holub, Josef – Lyer, Stanislav. *Stručný etymologický slovník jazyka českého se zvláštním zřetelem k slovům kulturním a cizím*. Praha: SPN, 1992/1967.

Hůrková – Novotná, Jiřina. *Antická jména: jak je číst a skloňovat*. Praha: AMU, 2005.

Knapková, Miloslava. *Naše a cizí příjmení v současné češtině*. Liberec: Tax Az Kort, 2002.

Komárek, Miroslav. *Dějiny českého jazyka*. Brno: Host, 2012.

Machek, Václav. *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2010/1968.

Mluvnice současné češtiny I. Jak se píše a jak se mluví. Praha: Karolinum, 2015/2010.

Slavičková, Eleonora. *Retrogradní morfemický slovník češtiny*. Praha: Academia 1975.

Šimandl, Josef, ed. *Slovník afixů užívaných v češtině*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2016.

Velká akademická gramatika spisovné češtiny. I., Morfologie – druhy slov, tvoření slov. Praha: Academia, 2018.

Velká akademická gramatika spisovné češtiny. II., Morfologie – morfologické kategorie, flexe. Praha: Academia, 2021.

Obsah cvičební části:

1. Určování slovních druhů a gramatických kategorií souhrnně: s. 44

2. Podstatná jména: s. 47

3. Určování typů skloňování u jmenných slovních druhů: s. 56

4. Slovesa: s. 61

5. Základní pojmy z oblasti morfologie jmenných slovních druhů – cvičení: s. 70

6. Základní pojmy z oblasti morfologie autosémantických slovních druhů – cvičení – pokračování: s. 76

Další doporučená literatura: s. 86